

Marta Verginella

DRUŽINA V DOLINI PRI TRSTU V 19. STOLETJU

I. UVOD

Družina, družinske strategije in razmerja med družinskimi člani so v zadnjih letih vedno pogosteje predmet zgodovinskega proučevanja, čeprav zahtevajo od raziskovalca interdisciplinaren pristop, saj tematsko posegajo že v območje kulturne, antropologije in sociologije. Naraščajoče zanimanje za družinsko življenje v preteklosti gre pripisati predvsem dejstvu, da so se tudi v družinskem univerzumu odražale tiste spremembe in dogajanja, ki so se odvijale v širšem političnem in kulturnem prostoru, tako na gospodarskem kot družbenem področju. Vpogled v družinski svet omogoča torej poznavanje življenja širših plasti prebivalstva, ki ostajajo izvzete iz političnega zgodovinopisja.

Poznavanje družinskega življenja, kakršno se je odvijalo v kmečkem kolektivu na tržaškem podeželju v prejšnjem stoletju, je bil cilj raziskave, ki se je začela najprej v obliki diplomske naloge,¹ je pa sicer še v teku. Bogat župnijski arhiv, ki je največkrat predpogoj za analizo družinske strukture v preteklosti, pa tudi številnost vaškega prebivalstva sta botrovala izbiri slovenske vasi Dolina² kot opazovalnega prostora. V središču pozornosti pa ni bilo le družinsko življenje, temveč tudi demografske, družbene, gospodarske spremembe in pretresi, ki so pogojevali družinski sestav in so delovali v 19. stoletju na tržaškem podeželju.

Dolina je slovenska vas, ki se nahaja v Bregu, v dolini Glinščice, kjer se srečujeta apnenčasti, kraški in flišni, istrski svet. Od Trsta je vas oddaljena 7 km na jugovzhod. Kljub bližini Trsta pa je že od poznega srednjega veka dalje upravno pripadala Kranjski; v 19. stoletju, to je v času, ki ga zajema študija, pa je bila z ostalimi brežanskimi vasmii vključena v koprski okraj v Istri. Šele leta 1923 je bila priključena tržaški pokrajini, kateri sestavni del je še danes.

Upravna pripadnost Istri v 19. stoletju pa ni preprečila dolinskim kmetom — tamkajšnje skupnost so v glavnini sestavljali mali posestniki — da ne bi gospodarskega življenja vasi vodili v tesnem razmerju s Trstom. Dolinčani so sicer opravljali sodne, notarske in druge uradne posle v Kopru, tu so podpisovali kupoprodajne pogodbe, zapisovali oporočne listine, vendar so v Trstu prodajali odvečni del pridelka, vino, povrtnino, a tudi kruh, ki so ga v domačih pečeh spekle Dolinčanke.

Kulturni vplivi so vse do 80. let 19. stoletja, vse dotlej, dokler ni zaživela slovenska kultura v Trstu, prihajali s Kranjske. S Kranjske je prihajala duhovščina, največkrat tudi učiteljstvo in uradništvo, ki ni skrbelo le za duhovno stanje in za opismenjevanje župljanov, temveč je bila pravi uravnavalec vaškega družbenega življenja ter glavni pobudnik narodnega prebujanja.

Dolina in njeni prebivalci so v teku 19. stoletja sprejemali tako vplive treh urbanih središč, treh privlačevalnih polov. V prvi polovici 19. stoletja so se okoriščali z njimi v imenu notranje kohezije, ob koncu 19. stoletja pa so le s težavo zajezili vedno večjo razdiralno moč industrijskega središča, kakršno je postal Trst ob izteku 19. stoletja. S svojim blagostanjem je bil meščanski Trst pravi izziv tradicionalni kmečki družbi, njeni revščini in njenemu še srenjskemu ustroju.

¹ M. Verginella, *Strategie familiari a Dolina nell'Ottocento*, akad. leto 1983/84, Univerza v Trstu, tiskopis.

² Njeno današnje uradno italijansko ime se glasi San Dorligo della Valle.

Zemljiška odveza in širjenje kapitalistične proizvodnje tudi na kmetijskem področju so po drugi strani prispevali k razkroju ruralne skupnosti malih posestnikov. Dolinsko skupnost je podobno kot druge slovenske vasi načelo razslojevanje. Gospodarske spremembe so spremljali tako družbeni kot kulturni premiki. Med kmete so vdirale meščanske navade: v Dolino so delavci, ki so bili zaposleni v tržaških tovarnah, prinašali nove vedenjske obrazce, ki so bili povsem tuji tradicionalnemu kmečkemu okolju. Tudi oblastvena moč duhovščine in občinskih veljakov, ki so predstavljali najvišjo vaško avtoriteto, je ob koncu 19. stoletja pričel spodjedati novi kapitalistični duh, meščanske navade in vedno močnejši individualizem.

Občinski možje, duhovniki, učitelji so bili ob izteku stoletja močno zaskrbljeni nad vdiranjem novih vedenjskih navad med tamkajšnje slovensko kmečko prebivalstvo. Duhovnike je zaskrbljala verska mlačnost tovarniških delavcev, širjenje plesov. Krajevna posvetna oblast se je bala vedno večje individualizacije, ki je odvzemala moč kolektivnemu upravljanju vaške srenje. Za takratne krajevne oblasti je bilo nedopustno, da so mestne posvetne vrednote pronicale na vas in osvobajale tamkajšnjega človeka ne le verskih, temveč tudi družinskih in srenjskih obveznosti. Tako je v svojem poročilu za kanonično vizitacijo zapisal dolinski župnik ob nastopu 20. stoletja: »V župniji je opaziti neko brezbriznost v veri, mlačnost do krščanskega življenja in ogromno ošabnost, da se mora paziti pri opominjanju — preveč žganja se popije, tudi nekatere ženske ga srkajo.«³

Preteklost dolinske vaške skupnosti in njenih družin je na prehodu iz tradicionalne v moderno družbo še posebno vredna preučitve, čeprav se tudi v primeru te kmečke skupnosti postavlja vprašanje, kako do virov, ki omogočajo proučitev večji del nepismene skupnosti. Župnijski arhiv v Dolini v ta namen ponuja raziskovalcu zajeten arhivski fond. Župnijski akti so sicer na prvi pogled skopi, primerni zlasti za statistično, demografsko obdelavo, a če jih proučimo z večjo pazljivostjo, lahko odkrijemo, da imamo pred sabo večplastno gradivo, ki nam omogoča, pa čeprav le delno, pogled v tisti kolektivni mozaik, ki je sestavljal vaško skupnost. Iz krstnih, poročnih, pogrebnih listin, družinskih knjig, oklicnih dokumentov razberemo marsikaj o življenju malega človeka, katerega dejanja niso vpisana v anale zgodovine.

Akti, ki jih je od 17. stoletja dalje z vedno večjo natančnostjo in rednostjo beležila duhovščina dolinske dekanije, nam razkrivajo individualne usode tamkajšnjega prebivalstva, pa tudi družinske izbire in strategijo celotne skupnosti v boju za preživetje. Razmerje, ki ga je posameznik vzpostavil z družino oziroma s kolektivom, je potem odločalo o njegovem preživetju v tradicionalni kmečki družbi.

Ob krstu, poroki, smrti se ni le začinjalo, spreminjalo ali iztekalo življenje, odvijal se je tudi obred, ki je bil dovolj pomenljiv za celoten kolektiv. Ob takih obredih je namreč skupnost potrjevala doseženi ugled, čast, gmotni položaj posameznika in družine.

Že res, da narava župnijskih aktov, ki teži k čim večji sintetičnosti, rada vodi raziskovalca h kvantifikaciji, to pa še ne pomeni, da ne dopušča kakovostne analize prej omenjenih virov. Z računalniško obdelavo župnijskih podatkov lahko na primer sledimo gibanju števila prebivalstva, poprečni starosti ženina in neveste, težje pa beležimo izjemne primere, neobičajna vedenja. S pomenjenjem in posplošitvijo, ki ju računalnik in sama tehnika terjata,⁴ izgubimo sicer sled za odstopi, razlikami, ki so bili že za zapisovalca iz prejšnjega stoletja vredni dodatnega pripisa in bogatejših informacij kot pa običajna, stereotipna obnašanja. Večkrat prav s pomočjo neobičajnih primerov lahko pro-

³ Župnijski arhiv Dolina, nadalje ŽAD, Poročilo za kanonično vizitacijo v župniji Dolina, 1904, fasc. Visitationes. V zvezi s to problematiko so dovolj zgovorni tudi Zapisniki zborovih in odborovih sej občine Dolina (1894–1922), ki jih hrani Arhiv občine Dolina.

⁴ Giovanni Levi, *Introduzione*, v »Quaderni storici«, XVI, 46 (april 1981), str. 7–10.

dremo do vzgibov določenega vedenja, za katerega se je odločal vaški kolektiv. Poprečje je vsekakor pomembno, čeprav so včasih le posamezni primeri tisti, ki osmislijo statistične izsledke.

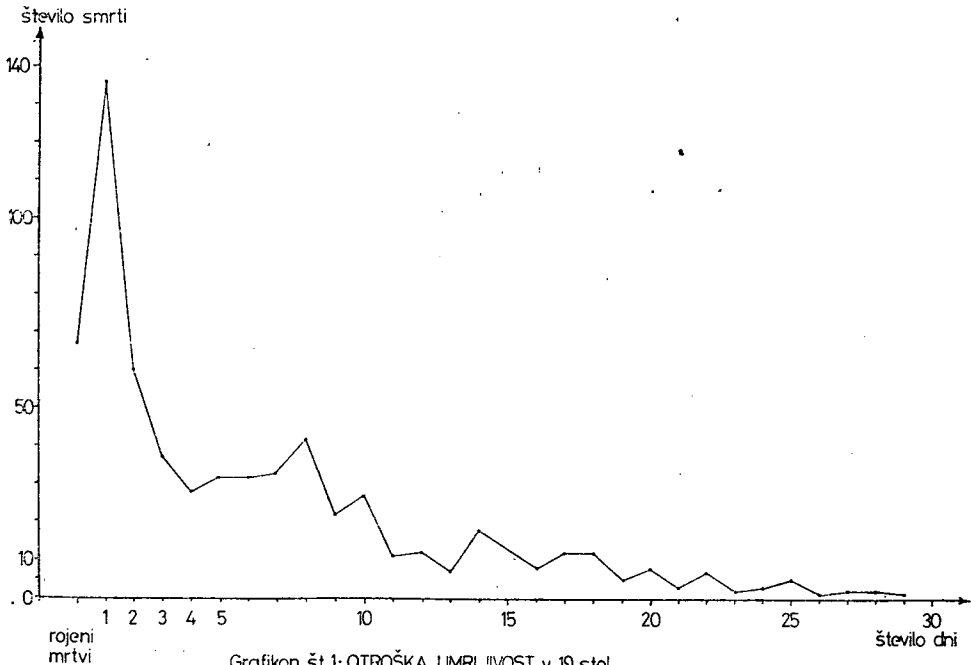
Zasledovati poprečja in ne izgubiti pri tem vpogled v neobičajne primere pa se da le takrat, ko je demografski prostor omejen. Dolina je ustrezala tudi tej potrebi, saj je v teku 19. stoletja presegla 800 prebivalcev. Kljub neprezajetnemu demografskemu obsegu pa je kot upravno, politično in kulturno središče Brega dovolj indikativna in primerna kot raziskovalni prostor družinskega in vaškega okolja na sploh.

1. Demografski razvoj in mobilnost prebivalstva

V skupnosti malih posestnikov, ki je razpolagala z omejeno obdelovalno površino, je vsak, še tako šibak demografski premik ogrožal ravnovesje med delovno silo, dobrinami in številom vseh njenih članov. Kljub epidemijam in slabim letinam je Dolina, predvsem zaradi elastičnosti svojega vaškega tkiva, tvorno kljubovala demografskim dejavnikom. V teku 19. stoletja je vas doživela postopen, a ne izjemen porast prebivalstva.

Leto	Prebivalcev	Leto	Prebivalcev
1779	536	1869	746
1790	570	1880	859
1791	589	1890	874
1834	694	1900	884
1840	802	1910	950

Če primerjamo demografsko rast Doline z gibanjem števila prebivalstva v sosednjih vaseh, lahko ugotovimo, da je tamkajšnje prebivalstvo doživelo podoben porast.

V Dolini je v teku 19. stoletja v splošnem nataliteta preseгла mortaliteto, vendar razmerje med obema ni bilo povsem stanovitno. Nasprotno, število smrti je presegló rojstva v desetletju 1810—1819, to je v času, ko je slovensko podeželje trpelo hudo pomanjkanje, ko so si sledile slabe letine in so se širile nalezljive bolezni. Rodnost je nato preseğala smrtnost vse do zadnjega desetletja 19. stoletja, ko je bil naravni saldo ponovno negativen. Vzroke tega nenadnega padca lahko pripišemo številnim žrtvam jetike, a tudi družbeni in moralni krizi, ki je ob izteku stoletja zajela Dolino in posredno vplivala na tamkajšnjo rodnost. Sicer je Dolino tudi sredi stoletja pestila huda epidemija kolere, vendar je bila takrat vaška srenja še dovolj trdna, da je lahko z višjo rodnostjo uravnovesila demografsko izgubo.⁵

Težnje demografskega razvoja nam v določeni meri potrjuje tudi mobilnost prebivalstva. Prisotnost oziroma naselitev tujcev in odselitev oziroma odsotnost krajanov v Dolini, ker je pojav malenkosten, ne spreminjata prej omenjenih demografskih tendenc in trendov. So pa za raziskovalca dovolj pomemben pokazatelj soodvisnosti demografskih in družbenogospodarskih silnic.⁶ Število informacij o priseljencih in izseljencih je odvisno bodisi od zapisovalčeve uvidevnosti, a tudi od okoliščin, ki so posameznika privedle do tega, da je v župnijskih aktih zapustil svojo sled.

Na prvi pogled se zdi dolinska vaška skupnost zaprta, izvzeta iz migracijskih tokov, vendar po pozornejši proučitvi družinskih knjig in župnijskih registrov lahko ugotovimo, da je marsikateri Dolinčan začasno, včasih celo za stalno zapustil svojo vas. Glavni vzroki selitve prebivalstva so bili naslednji: odhod v vojsko, služenje v predporočnem obdobju, poroka in še poklicne obveznosti. Vpoklic v vojsko je na primer kmečke fante oddaljil za celo desetletje od doma.⁷ Tisti pa, ki so se selili v druge kraje kot posli, so svojo družino le za nekaj let razbremenili odvečne delovne sile; vrnili so se domov, ko so bili godni za poroko ali ko je družinsko jedro potrebovalo tudi njihovo delovno pomoč. Manjše je bilo število tistih Dolinčanov, ki so ostali kot hlapci ali dekle pri tujih družinah v odrasli dobi. Tudi ob poroki so se Dolinčani in Dolinčanke občasno selili v sosednje vasi, podobno kot so se člani le-teh krajev preseljevali v Dolino. Odhod z doma je bil vsekakor odvisen od družinskih izbir, gmotnega položaja in številčnosti obeh družinskih jeder.

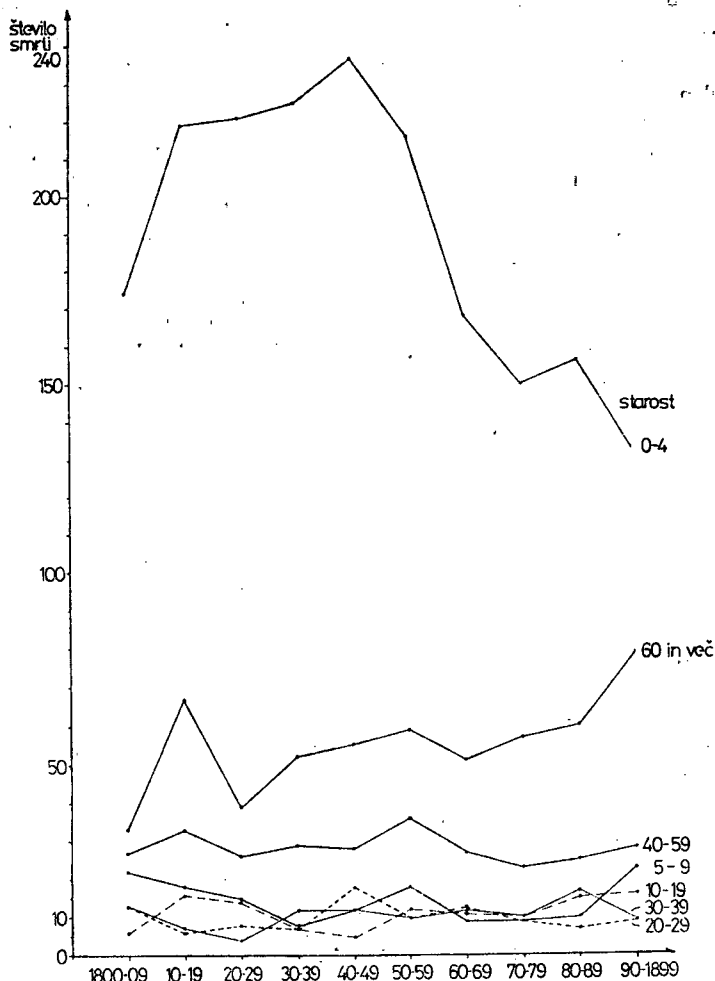
Vsekakor pa je bila za agrarno družbo dokončna izselitev v tuj kraj, razen ko je šlo za poroko, nepogost pojav. Vez s skupnostjo in z zemljo je bila v tradicionalnem kmečkem svetu pretrdna. Le ljudje brez posesti in gostači, ki jih na rojstni kraj ni privezovala zemlja, so se v drugi polovici 19. stoletja z večjo lahkoto kot mali kmetje selili v Trst. Ob koncu stoletja se je namreč povečalo število tistih, ki jim je bilo domače gospodarstvo pretesno in ki so si poiskali delovno mesto v Trstu. Celó sama skupnost, ki je že zaradi svoje strukture stoletja dolgo ščitila svoje člane, je ob koncu 19. stoletja pričela izločevati najrevnejše člane, zlasti tiste, ki so bili brez zemlje in stanovanja. Prav za ceno odselitve najšibkejših članov je lahko dolinska skupnost v trenutku, ko so pričele delovati v vaškem tkivu sredobežne sile, podaljševala svoj tradicionalni ustroj in stari red.

Vse dokler ni izločevala svojih članov, je Dolina celo delovala kot privlačevalni pol za tisti del podeželskega prebivalstva, ki je že postal žrtev vaškega

⁵ Glej tabelo št. 1 v poglavju o rojstvu in krstu.

⁶ G. Levi, *Centro e periferia di uno Stato assoluto*, Torino, Rosenberg & Sellier, 1985, str. 71—149.

⁷ Daljša sinova odsotnost je v nekaterih družinah povzročala hude težave, zlasti ob delitvi premoženja. V nekaterih oporočnih listinah se je oče na primer spraševal, ali se bo sin sploh vrnil domov iz vojske. Visoka stopnja nepismenosti je namreč v prvi polovici 19. stoletja otežkočala dopisovanje in vzdrževanje stikov med tistim, ki se je oddaljil od rojstne vasi, in družino. Pri delitvi dediščine so oporočitelji kljub odsotnosti sinov predvideli njihov povratek in jim zapustili del premoženja ali vsaj opravnilo. Nekateri so se celo ostalim dedičem priporočali, češ da naj brata ob povratku ljubeznivo sprejmejo v svojo sredo. (Pokrajinski arhiv Koper, nadalje PAK, Okrajno sodišče Koper, Oporoke, 1832—1899).

Grafikon št. 2: GIBANJE SMRTNOSTI PO STAROSTNIH SKUPINAH v 19.stol.

razslojevanja in ki je obubožan zapuščal svoj rojstni kraj v iskanju večjih možnosti preživetja. To so bili člani skupnosti, ki so že v prvi polovici 19. stoletja doživele močan demografski porast, ki so bile preoddaljene od prometnic in urbanih naselij, da bi lahko poleg kmetijske panoge izkoriščale druge pridobitvene vire. Dolina pa je kljub skromnemu gospodarstvu marsikomu ponujala, pa čeprav le za kratek čas, možnost preživetja ali pa mu vsaj omilila lakoto.

Kot nam poročajo dolinski viri, je v prvi polovici 19. stoletja priseljevanje podeželskega obubožanega prebivalstva potekalo postopoma, zlasti dokler ni Trst doživel industrijskega razcveta.⁸ Dolina je bila namreč vse do 70. let vmesna etapa na poti v mesto, to je v času, ko je podeželskemu prebivalstvu mesto vzbujalo protislovna občutja. Veliko mesto je v očeh kmečkega prebivalstva, zlasti tistega, ki je prihajalo iz bolj odmaknjenih krajev, revnejših predelov

⁸ M. Cattaruzza trdi, da se selitveni tok v smeri Trsta odvija v 18. in vse do 80. let 19. stoletja neodvisno od gospodarskega dejavnika in tržaške industrializacije. (M. Cattaruzza, La formazione del proletariato urbano, Torino, Musolini, 1979, str. 5-41).

Istre in slovenskega zaledja, delovalo kot privid. Na eni strani je kmečkega človeka pritegovalo z navideznim bliščem in meščanskim blagostanjem, na drugi pa ga je odvracalo z novimi delovnimi zahtevami in kapitalistično etiko.

V prvi polovici 19. stoletja so se v Dolino priselili številni mlinarji, ki so se zaposlili v dolinskih ali boljunskih mlinih, obrtniki, ki so se za daljše ali krajše obdobje nastanili v tej vasi, preden so se odločili za dokončno selitev v Trst. Zaradi poklicnih obveznosti, a ne zaradi družbenega ubožanja so v Dolino prihajali s Kranjske tudi učitelji, duhovniki in občinski uslužbenci. Nekateri od teh so se v vasi za stalno naselili, drugi pa so se v njej zaustavili le za omejen čas. Učitelje in uradnike so ponavadi spremljali družinski člani, duhovnike pa sorodnice, ki so prevzele največkrat gospodinjstvo v župniji. Sled za seboj so v župnijskih knjigah zapustili tudi berači, potepuhi, ki so v Dolini umrli, in to zlasti ob slabih letinah, ko so zapustili svoja skromna imetja v Reziji, Nadiških dolinah, Istri in so se selili iz kraja v kraj s trebuhom za kruhom. Z beračenjem so se preživljale tudi vdove, sirote, nezakonske matere, in to zlasti v prvi polovici 19. stoletja, ko mesto še ni razvilo svojih karitativnih ustanov in zato ni bilo kos podeželskemu beraštvu.⁹

Čeprav niso dolinski kmetje živeli v izobilju, so lahko odstopili revežem košček kruha, kot jim je narekovalo krščansko usmiljenje. Pomoč krajevnega prebivalstva pa je bila za marsikoga prepozna, tako da je v Dolini celo preminil.¹⁰ Omenila bi le nekaj primerov. Kot poroča duhovnik, je zaradi uboštva umrl štirinajstletni Peter, sin Ivana (Ioanis) Passerja iz čenske župnije.¹¹ Zaradi gladu in vročine je preminil trinajstletni Ivan (Ioannes) iz Raščice nad Bužtom, ki ga je v dneh pred smrtjo pogostila mesarjeva družina.¹² Za triinštridesetletno Heleno Blasut, ki se omenja kot »libera mendicans« pa je bil usoden padec s češnje.¹³ Župnijski registri omenjajo tudi nezakonske matere, ki so prihajale iz revnejših krajev in iz skupnosti, ki so po vsej verjetnosti strožje od dolinske obravnavale nezakonska rojstva. V Dolini so ta dekleta rojevala otroke, nato pa so nadaljevale pot proti Trstu.

IZ vsega tega sledi, da je tudi tradicionalna skupnost poznala mobilnost, ki so jo določale vremenske okoliščine, slabe letine, številčnost družinskega jedra, gospodarske konjunktore. Med izselitvami in preselitvami pa je vladalo ravnovesje. Šele na pragu 20. stoletja je Dolina spoznala le izselitveni tok. Od osemdesetih let dalje je Trst vzporedno s svojim gospodarskim razvojem deloval kot vedno večja in močnejša privlačevalna sila, ki je zahtevala vedno novih delavcev. Dolinski vaški proletariat se je najprej selil dnevno v tržaške industrijske obrate, potem pa, ko se je prilagodil novemu načinu življenja, se je tudi odselil v bližino delovnega mesta in si največkrat poiskal bivališče prav v slovenski četrti Sv. Jakoba,¹⁴ v četrti, ki je ohranjala družbeno in etnično vez s podeželskim okoljem. Dolinčani so marsikdaj pri svoji naselitveni izbiri sledili sorodstvenim vezem in znanstvu, da bi preprečili ali vsaj omilili družbeno in narodnostno odtujitev.

Ugodno je na priseljevanje okoliškega prebivalstva vplivala tudi uveljavitev Slovencev v gospodarstvu in kulturi. Tistega, ki se je ob koncu 19. stoletja odselil v Trst, so v razliko od prejšnjega razdobja pričakale slovenske zadruge, društva, organizacije. Te so novim priseljencem nudile tisto zaščito, ki so je bili potrebni v novem okolju, a tudi vajeni kot člani vaškega kolektiva.

⁹ L. Fabi, *La carità dei ricchi*, Milano, Franco Angeli, 1984.

¹⁰ V tabeli št. 2 lahko ugotovimo rojstni kraj umrlih v Dolini v teku 19. stoletja. Kljub temu, da niso poprečja dovolj zgovorna, lahko zasledimo razliko med prvo in drugo polovico 19. stoletja. V prvi polovici je namreč število tistih, ki so se rodili drugod, umrli pa v Dolini, večje kot v zadnjih treh desetletjih istega stoletja. (glej stran 193!)

¹¹ ZAD, Liber defunctorum IV.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁴ Glej B. Gombač, *Socialni razvoj in politično življenje tržaškega delavskega okraja*, v L. Turk (ed.), *Sv. Jakob, Trst, ZTT, 1980*, str. 151–158.

2. Družbenogospodarska slika

Demografsko vedenje ni le izraz posamezne družinske situacije, v kateri se posameznik znajde, je tudi posledica družbenih in gospodarskih okoliščin. Družinsko in individualno vedenje sledi tradiciji, vendar ni gluho za spremembe, zlasti če te zahteva posamezna gospodarska konjunktura. Demografski podatek je torej potrebno vključiti v širši okvir, če želimo razbrati večplastnost vaškega univerzuma. Od tu potreba po proučitvi dolinske družbenogospodarske stvarnosti, ki se tesno spleta z demografskimi silnicami.

Če nam o le-tej obrobno in posredno poročajo župnijske knjige, nam še najbolj nazorno osvetlitev omenjene tematike ponuja franciscejski kataster, s svojimi zemljiškimi kartami in opisi davčnih občin. Zlasti podrobni opis gospodarstva in družbenega življenja iz 20. letih 19. stoletja na tržaškem podeželju je še posebno bogat vir za današnjega raziskovalca.¹⁵

Že bežen pogled dolinske katastrske mape nam posreduje vtis male in deljene posesti. V Dolini so bili lastniki zemlje svobodni, čeprav so vse do leta 1849 izročali tržaški patricijski družini Bonomo, tržaški škofiji, gospostvu Kastelec in dolinski župniji eno desetino vina, ječmena, pšenice in še manjše vsote denarja. Z letom 1849 je zemljiška odveza osvobodila tudi tamkajšnje prebivalstvo urbarialnih dajatev, obenem pa prinesla zadolžitev najsihibkejših gospodarstev in načela proces vaškega razslojevanja.

Ozemlje dolinske davčne občine, ki je poleg Doline vključevalo tudi bližnji zaselek Krogelj, je leta 1823 sestavljalo 3168 parcel. Leta 1886 se je isto ozemlje že delilo na 3343 parcel.¹⁶ Posamezne posesti niso bile poprečno večje od 3 ha in razdeljene so bile poprečno v 10 obdelovalnih enot, tako da je vsak imetnik razpolagal z različnimi tipi zemlje. V dolinski davčni občini je poprečna velikost parcele znašala 161,3 a, kar je po eni strani naravnost zahtevalo poljedelstvo mešanega tipa, po drugi strani pa otežkočalo uvedbo intenzivnega kmetovanja.

Brežanske vasi so že ob vstopu v moderno dobo doživele občutno delitev posesti, in to, potem ko je tamkajšnja skupnost izkoristila tudi zemljo, ki si jo je pridobila s krčenjem gozda.¹⁷ Do novih obdelovalnih površin pa ni mogla zaradi bližine ostalih vasi. Tudi sam demografski porast prebivalstva je vodil k delitvi posesti in izkoriščanju sekundarnih virov. John Davis, proučevalec mediteranske družbe, sicer pravi, da je neprimerno tolmačiti razcepljenost posesti kot negativen pojav, saj tak tip posesti po eni strani ovira uvedbo intenzivnega poljedelstva, sili k mešani kulturi, in tako zagotavlja skromen pridelek in obenem nizek donos poljščin, po drugi strani pa omogoča kmetu, da razpolaga z raznovrstnim zemljiščem, in tudi z različnimi pridelki, ki jih kmetova družina potrebuje, da sploh preživi.

Preživetje pa je glavna skrb tradicionalne družbe, ki še ne hiti za presežkom. V deljeni posesti lahko torej vidimo tudi v primeru Doline premišljeno in racionalno izbiro, ki so jo kmečki skupnosti narekovali različni dejavniki: skromen obseg obdelovalne površine, demografski pritisk, a tudi možnost pridobivanja sekundarnega dohodka. Način dedovanja, celovit prevzem posesti oziroma delitev le-te je zatorej, če sprejmemo Davisovo tolmačenje, le zrcalo prej omenjenih dejavnikov.¹⁸

Davčni uradnik, ki je premeril obdelano površino ter izračunal donos posameznega zemljišča, je ugotovil in zapisal, da v Dolini ni velikih posestnikov in da je malo bogatih kmetov, ki si lahko privoščijo hlapca pri hiši. Glavnina prebivalstva je bila revna in zadolžena. Glavni vzrok revščine tamkajšnjega

¹⁵ Katastrske mape dolinske davčne občine se nahajajo v Trstu — Archivio del catasto fondiario di Trieste (nadalje AFT): Elaborato d'Estimo catastale della Sottocomune di Dollina, 24. 4. 1823; Operato d'Estimo catastale del Comune di Dollina, 30. 6. 1830.

¹⁶ AFT, Operato op. cit.; F. Vidulich (ed.), Materiali per la statistica dell'Istria, Poreč, 1886.

¹⁷ S. Vilfan, Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom, v »Kroniki«, V, 2 (1957), str. 71.

¹⁸ J. Davis, Antropologia delle società mediterranee, Torino, Rosenberg & Sellier, 1980.

prebivalstva pa uradnik ni pripisal nerodovitnosti zemlje ali vremenskim neprilikam, temveč preskromni posesti, s katero so razpolagali dolinski posestniki.¹⁹

Istega leta je davčni popisovalec ugotovil, da je bilo v dolinski katastrski občini 220 oseb zaposlenih v kmetijstvu, 18 duhovnikov, obrtnikov, uslužbenec, 31 oseb nedelavnih zaradi starosti ali onemoglosti, 136 pa otrok pod 15. letom, ki so bili zaradi starosti izvzeti iz produktivnega dela prebivalstva.²⁰ Kriterij, s katerim je katastrski uradnik razvrstil prebivalstvo, je seveda povsem subjektiven, saj lahko trdimo, da je bil v kmečki družbi redkokateri član neproduktiven. Ne prehod iz otroštva v adolescenco, ne nastop ostarelosti nista označevala začetek ali konec delovnega razmerja. V tradicionalni družbi je bila naloga otrok, da popazijo na manjše otroke, da pomagajo odraslim na polju in pasejo živino. Starejši člani družine pa so ravno tako, kljub šibkejšim življenjskim močem, še naprej sodelovali pri hiši. Verjetno se je pred davčnim uradnikom samo prebivalstvo izmikalo, saj je bil namen popisa ne le ugotovitev gmočnega položaja tamkajšnjega prebivalstva, temveč tudi določitev prihodnjih davčnih obveznosti.

Kljub temu da je bilo kmetijstvo skromno in da so Dolinčani lahko prodajali v Trstu in na Kranjskem le vino, da so si s pridobljenim denarjem nabavljali žito, ki ga sami niso v zadostni meri pridelali, lahko ugotovimo, da je bila še leta 1886 večina prebivalstva zaposlena v kmetijstvu.²¹ Od skupnih 989 prebivalcev dolinske davčne občine je bilo 440 oseb zaposlenih v kmetijstvu, 439 pa je bilo njihovih družinskih članov. Vendar v istodobnih župnijskih virih, to je v razdobju zadnjih dveh desetletij 19. stoletja, opazimo pomembnejše družbenogospodarske premike. Če je ostajalo na primer število obrtnikov v Dolini nespremenjeno, kot lahko razberemo iz župnijskih knjig, so obubožali medtem nekateri kmetje do take mere, da so bili ob svoje premoženje, drugi pa so si vidno utrdili svoj družbeni in gmočni položaj.²² Pojavilo se je družbeno razslojevanje na območju, kjer je stoletja prevladovala mala posest in kolektivno upravljanje srenjskega premoženja.

Pojavili so se prvi gostači, ki so se najprej preživljali kot agrarni delavci na vasi, potem pa so se ob izteku stoletja, pod pritiskom razmer, največkrat izselili v mesto in se tam zaposlili kot tovarniški delavci. Vaška skupnost ni nudila več svojim članom tiste zaščite, ki je bila temeljna sestavina tradicionalnega sveta. Če je bilo še število tovarniških delavcev na prehodu iz 19. stoletja v 20. stoletje omejeno, pa so bile v naslednjih desetletjih njihove vrste spričo demografskega porasta in krize tradicionalnega kmetijstva vedno zajetnejše. Zadružništvo, ki se je v 80. in 90. letih razvilo na Tržaškem in zajelo tudi Dolino, je spodbujalo kmete k posodabljanju kmetijstev, k uvedbi novih agrotehničnih postopkov, v resnici pa je lahko zajezilo propad le najtrdnejših gospodarstev. Vinski pridelek iz Brega je doživljal vedno ostrejšo konkurenco na tržaškem tržišču, kjer so trgovci raje kupovali cenejše in večkrat kvalitetnejše vino iz Istre in Furlanije.

Ohranjanje skromnega kmetijstva pa je bilo za glavnino dolinskih kmetov vse do konca 19. stoletja mogoče, ker so dopolnjevali kmetijski dohodek z neagrarnimi pridobitvenimi panogami. Mlinarstvo je bilo na primer za dolinsko skupnost pomembna dejavnost vse dotlej, ko je Trst dobil prve električne mline. Podobno je bilo manjši vir sekundarnega dohodka tudi izkopavanje in drobljenje gramoza, s katerim so prekrivali občinske in mestne ceste.²³ Še zda-

¹⁹ AFT, Elaborato, op. cit.

²⁰ Ibidem.

²¹ Materiali, op. cit., str. 224–225.

²² ZAD, Liber baptizatorum X, Liber copolatorum VIII in Liber defunctorum VI.

²³ B. Pangerc, Kako so v Bregu tokil betudo, v »Jadranski koledar«, 1982, str. 156–158. O pomenu sekundarne dejavnosti v Bregu, v Istri in na tržaškem Krasu glej: J. Titi, Socialno-geografski problemi na koprskem podeželju, Koper, Ljpa, 1965; A. Moritsch, Das nahe Triester Hinterland, Wien, Böhlau, 1969; J. C. Davis, Rise from Want. A Peasant Family in the Machine Age, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1987.

leč najpomembnejša sekundarna dejavnost pa je bilo krušarstvo. V Dolini so se s peko in prodajo kruha ukvarjale v teku 19. stoletja izključno ženske. Podobno kot v ostalih krajih jugovzhodno od Trsta, v Škednju, v brežanskih vaseh in tudi v nekaterih krajih Koprščine. Krušarstvo se je na tem območju širilo vzporedno z demografskim razvojem Trsta, in potem ko so v 18. stoletju tržaške mestne oblasti dovolile prosto peko in prodajo kruha.²⁴

Če se je moški ukvarjal s kmetovanjem, je medtem ženska v Dolini prevzela najpomembnejšo sekundarno dejavnost in obenem tudi posredovalno vlogo z mestnim okoljem. V Trstu so Dolinčanke prodajale kruh, ki so ga spekle, vendar so tudi tu vzdrževale stike z meščanskimi družinami, trgovci, uradniki. Katastrski uradnik je bil leta 1823 celo mnenja, da je prav krušarstvo tista gospodarska dejavnost, ki omogoča tamkajšnjim družinam preživetje. V dolinski davčni občini je preštel 434 krušaric.²⁵ Število je po vsej verjetnosti pretirano, gre namreč za več kot polovico prebivalstva Doline in Krogelj, je pa dovolj pomenljivo za vlogo same panoge in številčnost žensk, ki so se s to dejavnostjo ukvarjale.

Ženske so pekle kruh ponoči, zgodaj zjutraj so se podale v mesto, potem ko so s kruhom natovorile osliče. Tu so svoje izdelke prodale stalnim odjemalcem: trgovcem, gostilničarjem, delavcem, meščanom. S pridobljenim denarjem so si nato nabavile pri tržaških trgovcih potrebnega žita, ga pretovorile z osličji v dolinske mline, ga tam zmlele, nakar so ponovno pričele s pripravo testa in s peko.

Katastrski uradnik je še ugotavljal, da se ženske, medtem ko se moški ukvarjajo s kmetovanjem, dnevno podajajo v Trst in da zato nimajo časa, da bi delale na polju, razen ob najnujnejših primerih. »Dejavnost, ki jo ženske opravljajo, je najpomembnejša gospodarska obrt, saj s svojo dejavnostjo ženske zadoščajo potrebi po kruhu v družini, a tudi po ostalih dobrinah.«²⁶ Davčni uradnik pohvali žensko delavnost, obenem pa pograja lenobo kmetov, ki najemajo kljub skromnosti svojih posesti tujo delovno silo in se tudi predajajo pitju.

Uradnikova omemba lenobe sledi duhu takratnega časa, ko so si oblasti prizadevale za posodabljanje kmetijstva, kmetje pa so vztrajali pri tradicionalnem obdelovanju zemlje. Takratne oblasti so prepojene s fiziokratskim nazorom očitale kmečkemu prebivalstvu, da ni skrbno pri vodenju svojih gospodarstev, da ne misli na prihodnost, ker da pričakuje pomoč od države. Oblasti so bile prepričane, da je vendarle prišel čas, ko je treba kmeta podučiti, ga navajati k večji delavnosti, najstrožje pa preganjati njegovo lenarjenje.²⁷ Pri tem oblast ni upoštevala miselnosti tradicionalne agrarne družbe, ki je zasledovala življenjski minimum, in si prizadevala le najnujnejše za preživetje.²⁸

Krušarstvo je ostalo pomemben pridobitveni vir vse do konca 19. stoletja, ko so se razvile mestne pekarne in so mestne oblasti z vedno strožjimi predpisi omejile dejavnost podeželskih krušaric. Nekatere ženske so opuščeno delo nadomestile s pranjem perila za mestno gospodo, največkrat pa so se vrnile k hišnemu gospodinjenju, saj so jih takrat nadomestili možje, ki so prekinili s kmetovanjem ter se zaposlili v tovarnah in mestnih obrtniških obratih. Kriza tradicionalnega kmetijstva, a tudi protoindustrijske dejavnosti je terjala zamenjavo vlog, ženska se je vrnila na polje, prevzela je vodenje gospodinjstva, mož pa se je zaposlil v mestu v zameno za mezdni zaslužek.

V teku enega stoletja so se tako zrahljala tradicionalna razmerja, ki jih je dovoljevalo tradicionalno kmetovanje in predindustrijsko izkoriščanje sekun-

²⁴ M. Marc, Krušarice v Bregu, v »Jadranski koledar«, 1971, str. 116–117; D. Jakomin, Skedenjska krušarica. Servola: la portatrice di pane, Trst — Trieste, 1987.

²⁵ AFT, Elaborato, op. cit.

²⁶ AFT, Operato, op. cit.

²⁷ AZD, Al Reverendissimo Ordinariato di Trieste, 27. 9. 1817.

²⁸ Glej A. Goljevšček, Mit in slovenska ljudska pesem, Ljubljana, Slovenska matica, 1982, str. 18.

darnih virov. Dolina je v primerjavi s kraji, ki so se nahajali v bližnji tržaški okolici, a tudi s tistimi bolj oddaljenimi, ki se zaradi oddaljenosti niso okoriščali z urbanim tržiščem, zapoznila razkroj vaške srenje. Preprečila je množično izseljevanje in splošno obubožanje ter ohranila svoj slovenski videz. A kljub temu ni ob koncu 19. stoletja svojim članom dajala trajnejših perspektiv. Zaježitev urbanizacije je bila začasna in zaman so bili vsi naporu krajevnih oblasti, da bi preprečili vdor mestnih navad in individualizma ter ohranili pravila, ki so v tradicionalnem svetu določala življenje vaškega kolektiva. Pred širjenjem kapitalistične proizvodnje v Trstu je bila tudi Dolina nemočna, zlasti takrat ko je industrijski in pristaniški razcvet Trsta v zadnjem desetletju 19. stoletja zahteval novo delovno silo, ki mu jo je lahko nudilo le tržaško zaledje. Kmetu, ki je bil dotlej neločljivo povezan z zemljo in odvisen od njenega pridelka, je mesto ponudilo stalen zaslužek, a tudi nov industrijski tempo, ki ni sledil letnim časom ali biološkemu, naravnemu ritmu, temveč načelu produktivnosti, konkurenčnosti in zakonom tržišča. Bivši kmet je tako lahko presegel življenjski minimum, za katerega je ponavadi jamčila tradicionalna družba, istočasno pa je izgubil tisto zaščito, katere je bil vajen v domačem okolju.

Dolina je znala v teku 19. stoletja s Trstom vzpostaviti kompleksno razmerje, ki je ustrezalo tradicionalni agrarni družbi in predindustrijskemu mestu, ne pa tržnemu gospodarstvu, v katero se je v teku stoletja Trst vključil. Trst se je medtem okoriščal s pridelki, ki mu jih je nudila okolica, ni pa vlagal svojega kapitala v vse prerevno bližnje podeželje. Ni prispeval k gospodarskemu razvoju svoje okolice. Gospodarski razcvet Trsta ni bil namreč izraz notranjih sil in tržaškega podjetništva, temveč izsledek naporov, ki so jih avstrijske oblasti vložile, da bi se Trst iz pristaniškega emporija prelevil v moderno industrijsko središče, predvsem ladjedelniškega tipa. Podjetniki, ki so prevzeli vodilno vlogo pri modernizaciji Trsta so največkrat prihajali iz notranjosti cesarstva in celo iz tujine, tako da jim je bila slovenska okolica povsem tuja in z njo niso imeli niti tistega odnosa, ki so ga z okoličani od srednjega veka dalje vzpostavili tržaški patriciji. Slovenska okolica tako ni doživela nikakršnega pozitivnega gospodarskega preobrata, tudi zato, ker so v drugi polovici 19. stoletja izbruhnili narodnostna nasprotja; služila je le za izžemavanje mestu potrebne delovne sile.²⁹

II. DRUŽINA

1. Številčnost

Proučevalec angleške družine v modernem razdobju, zgodovinar Lawrence Stone, je zapisal, da je družina v bistvu ameba, ki se glede na čas, stopnjo rodnosti in smrtnosti ter gmotni položaj širi in krči, prehaja iz razširjene ali sestavljene oblike v preprosto oziroma enojedno in obratno.³⁰ Vir, ki nam omogoča vpogled v to spreminjanje družinske strukture, v njeno elastično prilagajanje demografskim in gospodarskim dejavnikom, je nedvomno Status animarum, v katerega je župnik zapisoval vse družine oziroma vsa družinska jedra, ki so sestavljala vaško skupnost. V Statusu animarum stopa v ospredje družinski univerzum, saj je zapisovalec v ta seznam vpisoval ne le število družinskih jeder, temveč tudi imena vseh tistih družinskih članov in oseb, ki so prebivali pod isto streho. Posttridentinska Cerkev si je namreč zadala namen čim strožje zasledovati in nadzorovati kolektivno življenje svojih duš. Zato so duhovniki, zlasti v velikonočnem času, beležili število župljanov, včasih celo s pripombo, ali so opravili spoved in prejeli sv. obhajilo.

Podatki, ki jih lahko raziskovalec črpa iz družinskih knjig dajejo vsekakor nepopolno sliko družinskega univerzuma in družinskih izbir, a vendarle v za-

²⁹ E. Aph, Trieste, Torino, Einaudi, 1988, str. 7–103.

³⁰ L. Stone, *The family, Sex and Marriage in England 1500–1800*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1977.

dostni meri razkrivajo demografsko dinamiko takratne kmečke družine. Pomembno je seveda, da raziskovalec razbere trenutek oziroma čas, v katerem se je popis družinskega jedra začel, kdaj končal, da potem lahko preverja razvoj družinskega jedra.³¹

Dolinska duhovščina je v teku 19. stoletja sestavila tri družinske popise: Status animarum II, III, IV. Prvega je sestavila že v 18. stoletju. Letnice, ki so zapisane na platnicah omenjenih treh družinskih popisov, to je leto 1800, leto 1820 in leto 1850, so pa le indikativnega značaja. Časovna razmejitve dolinskih Statusov je le približnostna, ker nimamo točnih podatkov, ki bi nam povedali, kdaj se je popis začel, kdaj pa končal. Časovna periodizacija je zato le okvirnega značaja. Podatki treh Statusov odgovarjajo namreč obdobju, ki se začne približno leta 1830, segajo pa vse do začetka 20. stoletja. Netočna časovna razmejitev nam še enkrat potrjuje, da je župnijski vir izraz izbir takratnih zapisovalcev in da je zaradi večkratnega samosvojega beleženja podatkov marsikdaj nedovzetan za mikrodemografsko in statistično obdelavo. Težave pri analizi Statusa animarum nastopijo žal takrat, ko poskušamo povezati podatke popisa s podatki, ki jih dobimo v ostalih župnijskih seznamih, to je v krstnih, poročnih in mrljiških knjigah. Iskanje skupnega imenovalca, ki je seveda predpogoj kakršnekoli računalniške obdelave, je potekalo zama. Hišne številke so se iz zapisa v zapis stalno spreminjale, podobno tudi oblika imen in priimkov. Zaradi neuspelega poskusa celovite obdelave zbranega gradiva, je bila primerna le delna proučitev informacij, ki jih ponujajo družinski popisi.

Ob pregledu družinske knjige lahko ugotovimo, kdo je družino vodil, kakšna je bila oblika družinskega jedra, koliko članov je jedro štelo, v kakšnem razmerju so bili ostali člani z družinskim gospodarjem, koliko otrok je preživelo zgodnje otroštvo, kdo izmed njih se je poročil, kdo pa je ostal samski. Občasno nam zapisovalec postreže tudi z imenom tistih, ki so se v družini držali za krajši čas, omenja posle in poklic posameznih družinskih članov.³² Dovolj razvidno je tudi, da je skozi celo stoletje visoka smrtnost ogrožala trdnost marsikaterega družinskega jedra. Otroška umrljivost je bila zelo visoka, družina pa si je morala nujno zagotoviti vsaj enega dediča, ki naj bi preskrbel starše v starosti. Garancija za prepotrebno potomstvo je bila le dovolj visoka plodnost tamkajšnjih žensk.

Dogajalo se je včasih, da se je v družini rodilo pet, šest otrok, pri življenju pa je ostal le eden. V obdobju 1870—1900 je imela poprečno vsaka družina v Dolini 5,3 otrok, vendar od le-teh jih je le 3,2 odraslo oziroma preživelo deseto leto starosti. Vendar netočnost in nedoslednost pri beleženju rojstev in smrti novorojenčkov je zlasti v tem primeru onemogočila objektivno ugotavljanje števila družinskih članov in njihove starosti in zlasti primerjavo podatkov iz vseh treh popisov.

Za ponazoritev družinske dinamike, ki jo je pogojevala predvsem visoka smrtnost, je dovolj zgovoren primer družine premožnega kmeta, posestnika Jožefa Pangerca, ki se je rodil leta 1823 na hišni št. 69. Poročil se je leta 1848 z devetnajstletno Uršulo Kočever. Tri leta po poroki se je rodila prva hčerka Marija, leta 1870 pa zadnja od petih otrok Antonija. Daljši razmik med rojstvi daje slutiti, da duhovnik ni beležil rojstva in smrti otrok, umrlih v prvih mesecih življenja. Prvorojenka Marija in drugorojenka Uršula sta zapustili do-

³¹ Dolinske družinske knjige ne popisujejo le trenutnega stanja prebivalstva v Dolini, kot se je dogajalo v primerih ljudskih štetij, temveč beležijo tudi spremembe v sestavi posameznega družinskega jedra. Prav to pa dovoljuje, da sledimo družinskemu procesu v daljšem časovnem razdobju.

³² Veliko nedoslednosti je opaziti zlasti pri beleženju poslov. Kot izhaja iz prvih družinskih knjig, sta le dve družini imeli posle. Toda ostali viri dajejo slutiti, da je bilo njihovo število večje. V Statusu animarum IV jih je bilo s svinčnikom vpisanih dvajset, čeprav le z oznako serva, serva. Netočnost pri popisovanju hišincev lahko krátkratno krátkratno prisotnosti ali pa bojazni dolinskih družinskih glavarjev, da bi lahko vsaka dokumentirana prisotnost poslov bila povod za večjo davčno obremenitev.

³³ ZAD, Status animarum IV.

mačo hišo, kljub temu pa sta po poroki še naprej bivali v Dolini. Tretja hčerka je umrla dvajsetletna, Antonija pa je obolela. Edini sin Jožef Gašper, po poklicu mornar, si je pod isto streho ustvaril družino s sovaščanko, ki mu je v teku sedmih let povila šest otrok.³⁴

Naštela bi lahko še veliko takih primerov. Družinski cikeli obrtnikove kot tudi trgovčeve družine se ni v bistvu razlikoval od kmetovega. Povsod je izstopala visoka smrtnost, zlasti novorojenčkov in otrok. Tudi družino uglednega dolinskega učitelja Alojza Bunca, ki se je v drugo leta 1885 poročil s premožno svakinjo, ki mu je od leta 1886 do leta 1900 povila deset otrok, ni družbeni ugled in stan obvaroval pred smrtjo štirih izmed desetih otrok.³⁵

V tradicionalnem svetu je izguba starejših, odraslih članov še hujše posledice. Zlasti vdovci, ki so ostali sami z malimi otroki, so si v najkrajšem času poiskali družico. Omenim naj primer vdovca, ki se je štirikrat poročil, a vsakokrat je v novo poročno zvezo vključil otroke iz prejšnjih porok. Tudi nekatere vdove so po poroki kar še naprej ostale, kljub novemu soprogu, v isti hiši ob tastu in tašči.

S pomočjo družinskih knjig lahko nadalje izsledimo, da generacijska zamenjava na čelu gospodarstev ni potekala v vseh družinah enako. Zapisovalec ni sicer vedno zabeležil letnice prevzema posesti oziroma zamenjave družinskega poglavarja, tako da le s težavo ugotovimo, kdaj je oče predal sinu posestvo. Če ob sinovi poroki ali ob smrti žene ali šele v pozni starosti, ko so mu opešale sile. Vidno pa je, kako so imena družinskih glavarjev, tistih, ki so nekoč odvarjali družinsko jedro, zdrknila navzdol, na rob družinske strukture, včasih pa bila celo prečrtana, kar je pomenilo, da je družinski poglavar umrl.

2. Družinska tipologija

V času, ki ga zajema Status animarum II, to je približno od leta 1830 do leta 1845, je bilo popisanih v Dolini 165 družin, v teku drugega Statusa animarum III (1845—1870) 173 družin, v razdobju, ki ga obsega tretji Status animarum IV (1870—1900), pa 184 družin. Število družin je naraslo, vendar ne v taki meri, kot bi si pričakovali poznavajoč demografski porast, ki ga je v teku 19. stoletja doživelo prebivalstvo vasi. Število družinskih članov se je večalo, a ker so dobrine ostajale nespremenjene, se je tudi dogajalo, da je več družinskih jeder živelo pod isto streho. Redkokateri kmet si je lahko povsem na novo zgradil hišo; ko je bila družina preštevilna, je kvečjemu razširil stavbo ali pa ji priključil nov del.

Da se je skupnost večala in da so bile stanovanjske potrebe v Dolini v teku stoletja vedno večje, nam priča tudi spreminjajoče se število praznih poslopij. V času prvega popisa je bilo v vasi 21 poslopij nezasedenih, v času drugega je njihovo število upadlo na 13 praznih poslopij, ob zadnjem popisu pa sta ostali v vasi le dve stavbi nezasedeni.

Težnja po združitvi dobrin in delovnih moči določa torej družinsko tipologijo. Z družinsko tipologijo se ukvarja še posebno skupina zgodovinarjev in demografov iz Cambridgea, ki jo vodi Peter Laslett. Laslettova skupina je namreč z računalnikom obdelala več sto ljudskih štetij in ugotovila, da so bile v moderni dobi družine v Zahodni Evropi v veliki večini enojedrnega tipa. Poprečno so štele od štiri do šest članov.

Takemu posplošenemu tolmačenju družinske strukture osporavajo Stone, Flandrin, Anderson, ki trdijo, da vodi Laslettova tipologija k posploševanju, saj beleži le trenutno družinsko stanje, pozablja pa na spremenljivost družinskega cikla.³⁶ Družinska struktura se spreminja in zato je treba pozorno slediti

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

³⁶ P. Laslett, *The World we have lost*, London, Methuen, 1971²; J. L. Flandrin, *Družina*, Ljubljana, Delavska enotnost, 1986; L. Stone, op. cit.; M. Anderson, *Interpretazioni storiche della famiglia*, Torino, Rosenberg & Sellier, 1982.

njeni dinamiki. Pri statistični obdelavi družinskih seznamov smo se poslužili Laslettove tipologije, čeprav v prepričanju, da je lahko tipološko razvrščanje družin le indikativnega značaja.

Laslettova tipologija družin obsega naslednje kategorije:

1. Samski:	a) vdovci, vdove b) neporočeni ali osebe z nepojasnjanim civilnim stanom
2. Nedefinirana družina:	a) bratje in sestre, sostanovalci s sorodniško vezjo b) sostanovalci z različnimi vezmi c) sostanovalci brez vsakršnih vezi
3. Preprosta družina:	a) poročeni pari b) poročeni pari z otroki c) vdovci z otroki č) vdove z otroki
4. Razširjena družina:	a) s predniki b) s potomci c) s sorodniki v stranski veji č) s predniki in sorodniki v stranski veji
5. Sestavljena družina:	a) dve družinski jedri (jedro prednikov) b) dve družinski jedri (jedro potomcev) c) dve družinski jedri v stranski veji č) frèrèche, skupnost bratov in sester d) drugi

V Dolini izsledimo veliko število sestavljenih oziroma razširjenih družin, kot da bi bilo sožitje več generacij nujno. Ob pregledu Statusa animarum II (1830—1845) je bilo v vasi 48,5 % sestavljenih družin, 7,3 % razširjenih družin in 40,0 % enojedrnih družin. V 3,6 % primerov pa so živeli sami vdovci ali vdove oziroma posamezniki z nepojasnjanim položajem. Njihovo število je bilo tako skromno, ker se je v tradicionalni družbi samski človek s težavo preživljal zlasti v starosti, ko so mu opešale moči. Zato se je najraje priključil kaki drugi družini. V razdobju, ki ga je objemal Status animarum III (1845—1870), je število razširjenih (11,6 %) in sestavljenih družin (46,2 %) poraslo, upadlo pa število enojedrnih družin (34,7 %). Sredi stoletja so bili že vidni prvi znaki postopnega demografskega porasta. V teku druge polovice 19. stoletja je število preprostih, enojedrnih družin še občutneje nazadovalo (28,8 %). V zadnjem tridesetletju, ki ga zajema Status animarum IV (1870—1900), je 58,2 % družin sestavljenega tipa, 9,2 % pa razširjenega. Preprosti tip družine je bil največkrat prisoten pri najrevnejšem prebivalstvu, to je pri najemnikih in podnajemnikih, ki niso imeli lastne hiše in so se selili v druga poslopja ali pa so si le najemali sobe.³⁷ Za ostale Dolinčane kmete in posestnike, ni bil razširjeni oziroma sestavljeni tip družine bivalni ideal, temveč le oblika, ki so jo vsiljevale družbene, gospodarske in demografske okoliščine, v katerih se je tamkajšnja kmečka družba znašla.

Skromen obseg posesti, razmerje med proizvajalci in uporabniki, dedovanjske izbire so vodile k združevanju dobrin in sožitju med generacijami. In vendar je bilo življenje več družinskih jeder pod isto streho možno le, če je bilo gospodarstvo dovolj trdno, če je bila hiša dovolj prostorna ali če je bil sekundarni dohodek zadovoljiv. Res pa je tudi, da je večje število članov dovoljevalo diverzifikacijo dohodka; nekateri so se lahko ukvarjali s kmetijstvom, drugi s sekundarnimi pridobitvenimi viri, v primeru Doline zlasti s krušarstvom. Le na tak način so tamkajšnje družine dosegale življenjski minimum, redkokdaj pa si celo zagotovile blagostanje.

V primeru, ko ni imela družina dovolj zemlje, ko je bila zadolžena, je kar sama izločila novo nastalo družinsko jedro. Sin, ki se je na primer poročil, si je moral kar sam poiskati drugo bivališče v najem. Zakonska družina je tako

³⁷ V skupino podnajemnikov je zapisovalec vključil tiste, ki so najeli le sobo.

postala obvezujoč model tako za družine, ki so utrpele posledice hude smrtnosti, kot za tiste, ki niso imele svoje zemlje in so se naslanjale le na svoje moči.

V Statusu animarum IV. je zapisovalec ob začetku družinskega popisa zabeležil novo kategorijo vaščanov. Poimenoval jih je »vagantes«. S posebnim terminom je želel opozoriti na naraščajočo skupino ljudi brez stalnega bivališča. Nekateri »vagantes« so bili Dolinčani po rodu, drugi so se v Dolino preselili, vse pa je združevala gmotna negotovost. Glede na finančno razpoložljivost ali številčnost družinskega jedra so jemali v najem boljša ali slabša stanovanja, poslopja ali sobe. Naj omenim le primer družine učitelja Pavloviča, ki se je v Dolino preselil zaradi poklicnih dolžnosti. Uglad poklica, ki ga je izvrševal, pa ni preprečil družini, da ne bi doživela tistega, kar so doživeli vaški proletarci. Pavlovičeva družina je stanovala v hiši Antona Sancina na hišni št. 106, verjetno po učiteljevi smrti, zagotovo pa po taščini se je vdova s svojimi otroki preselila na hišno št. 11, od koder se je leta 1840 izselila v Trst.³⁸ Težko je ugotoviti vzroke zaporednih selitev, ker nam o tem viri ne spregovore. A vseeno lahko ugibamo, ali je smrt družinskega poglavarja do take mere prizadela družino, da si je vdova morala poiskati skromnejše bivališče in ne nazadnje tudi zaposlitev, ki jo je privedla do izselitve v Trst.

POSAMEZNIK

V družinsko sredo, ki so nam jo delno že ponazorile družinske knjige, nas popeljejo tudi župnijske knjige, v katere je dolinska duhovščina vpisovala krste, poroke, smrti, ki so se v teku 19. stoletja zvrstili v Dolini. Krst, poroka, smrt so bile v tradicionalnem svetu temeljne življenjske etape, s katerim se je začejalo, spreminjalo, končevalo življenje posameznika. Obenem so bili tudi dogodki izrednega pomena za celoten kolektiv, saj so se ob njih spletale družinske in sorodniške vezi.

Župnijske registre je uvedla katoliška Cerkev po tridentinskem koncilu z namenom, da bi strožje nadzorovala svoje vernike. Od 17. stoletja dalje je kler posameznikovemu življenju sledil tudi s pisnimi akti, ki današnjemu raziskovalcu nudijo številne informacije ne le o posamezniku, temveč tudi o njegovem socialnem izvoru, starosti, o njegovih starših itd.

V krstnih, poročnih in mrliških knjigah se biološki dejavnik podreja družbenim, kulturnim, gospodarskim faktorjem, se z njimi spaja, jih obvladuje. Razvidno je, da niso poročne zveze izraz naključja, da sta nataliteta in mortaliteta v različnih konjunkturah spremenljivi kot tudi starost novoporočencev. Da je botrstvo način, s katerim je mogoče speljati nove sorodstvene vezi, pa čeprav le duhovne. Ob obrednih dejanjih, se nam razkrijejo norme, vrednote, ki so uravnavale kmečki svet, vedenjska pravila, njihov odklon ali sprejem. Dolinska vaška srenja ni bila nediferencirana enota, kot bi lahko sklepali iz katastrskega opisa, nasprotno, poznala je družbeno diferenciacijo že pred nastopom urbanizacije. Vsakemu njenemu članu je v kolektivu pripadalo točno določeno mesto, ki ni bilo odvisno le od njegovega položaja, temveč tudi od ugleda oziroma časti, katere nosilec je bil, a tudi vloge, ki mu jo je skupnost podelila.

1. Rojstvo in krst

V kmečkem svetu niso spremljali rojstva otroka s takim pričakovanjem, kot ga poznamo danes. Ženske so bile še v pozni nosečnosti zaposlene s poljskimi opravili, v Dolini pa še posebej s peko in prodajo kruha. Zgodilo se je, da je celo nekaj Dolinčank rodilo na poti v Trst, tako da je duhovnik v krstni

³⁸ ZAD, Status animarum II.

akt pripisal oznako »natus in reditu matris a Tergeste in via«. ³⁹ Boj za preživetje odraslih članov družine je bil pomembnejši od otrokovega rojstva, zlasti če je bilo pri družini dovolj naraščaja. Ženske niso prekinile za dalj časa svoje delovne obveznosti tudi v primeru, ko je otrok preživel prve dneve življenja. Tuje so jim bile vse tiste pozornosti, pozunanjeno čustvovanje, s katerim so meščanske matere obkrožale svoje dojenčke. Sicer pa bi jih ob drugačnem vedenju že sama visoka plodnost kmečkih žena za predolgo obdobje odvrnila od aktivne delovne naloge. Verjetno je tudi sama visoka smrtnost otrok v prvem letu življenja vodila matere k temu, da se niso v večji meri navezovale oziroma ukvarjale z novorojenčki.

Nad brezbriznostjo kmečkih mater so se še posebno zgražali takratni katoliški publicisti, ki so si zadali izkoreniniti zle navade podeželskih žena. ⁴⁰ Visoka otroška umrljivost je zaskrbljala tudi politične oblasti, ki so v teku 18. in 19. stoletja poskrbele za šolanje poklicnih babic z namenom, da bi le-te podučile matere in obenem nadzorovale porod sam ter omogočile preživetje porodnice in novorojenčka. ⁴¹

Z rojstvom se je povečala družina, a tudi kolektiv, čeprav je šele krst zagotovil novorojenčku polnopravni vstop v vaško skupnost. Krstni obred je namreč zaščitil otroka pred zlo usodo in obenem zagotavljal dobro prihodnost njemu in posredno družini. Zato je družina s posebno pozornostjo izbrala botra, ki naj bi v bodočnosti varoval krščenca, a ne bi odrekel potrebne pomoči tudi ostalim družinskim članom. Ker si je družina ob krstu utrjevala prijateljstva, poklicna razmerja, sorodstvene vezi, je Cerkev zelo zaskrbljalo, da ne bi bilo zavezništvo med krščencem, družino in botri pomembnejše od zakramenta samega. Duhovniki so sicer prigovarjali, da je botrstvo postranskega pomena in da je večje število botrov nepotrebno. Pogosti cerkveni poskusi v moderni dobi, da bi omejili močno zakoreninjeno prakso, pa niso doživeli večjega odobravanja med ljudstvom, tako da tudi v dolinskih krstnih knjigah srečamo primere, ko so starši svojemu otroku izbrali kar tri botre. ⁴²

Izbira botrov torej ni bila naključna. Družina je sklepala botrstvo upoštevajoč družbeni položaj in ugled, ki ga je imela znotraj skupnosti. Ob krstu so se v Dolini spletali horizontalni, a tudi vertikalni odnosi, ki so odgovarjali kategorijam časti in ugleda. Skorajda ni bilo primera, da bi starši izbrali botra, ki je bil revnejši kot oni sami. Njihova težnja je bila, da v sfero sorodništva, pa čeprav duhovnega, pridobijo pomembnejše člane kolektiva. Včasih so njihove izbire celo segle zunaj vasi.

Brez večjih težav so izbirali botre svojim otrokom učitelji, vaški veljaki, gostilničarji, obrtniki. Občinski tajnik je določil za botra svojemu sinu, ki je kasneje postal duhovnik, krajevnega trgovca in gostilničarjevo ženo. Učitelj Alojz Bunc je ob krstu svojih otrok utrjeval svoje zavezništvo z ženino sorodstveno vejo, s posestniki s Proseka. Posestnik, dolinski veljak Jožef Pangerc, je razširil duhovno sorodstvo ob rojstvu sina Valentina na drugega vaškega veljaka in na učiteljevo ženo.

V Dolini so bili učitelji s svojimi ženami, gostilničarji, bogati kmetje, a zlasti kler, ne glede na svoje materialno bogastvo, najvišji nosilci ugleda in časti. Duhovniki, z dekanom na čelu, so bili nosilci cerkvene oblasti, župan, učitelj, občinski možje pa posvetne. Njihov ugled je bil tak, da so celo njihovi sorodniki oziroma spremljevalci deležni njim podobne pozornosti. V to skupino privilegiranih botrov lahko vključimo tudi farovške kuharice in gospodinje, ki so živele v tesnem stiku z duhovništvom in so bile deležne njihovega vsakdanjega blagoslova. Tudi obrtniki, ki niso bili v Dolini nosilci oblasti, so bili izbrani kot

³⁹ ZAD, Liber baptizatorum VIII.

⁴⁰ A. Puhar, Prvotno besedilo otroštva, Zagreb, Globus, 1983.

⁴¹ ZAD, Istruzione per le levatrici, Trieste, 1819.

⁴² J. Bossy, Padrini e madrine: un'istituzione sociale del cristianesimo popolare in Occidente, v »Quaderni storici«, XIV, 41 (maj/avgust 1979), str. 440–448.

ugledni botri, ker so bili v kmečkem svetu še posebno pomembni zaradi poklica, ki so ga opravljali. Kmetje so se pogosto posluževali njihovih uslug, in v primeru, da so z njimi sklenili duhovno sorodstvo, so lahko računali na njihovo pomoč v izjemnih okoliščinah.⁴³

Isti vzgibi so pri sklepanju botrstva vodili tudi tiste starše, ki so poiskali botre zunaj skupnosti, v sosednjih vaseh in celo v Trstu. Krstne knjige iz prve polovice 19. stoletja beležijo nad dvajset primerov otrok, ki so bili krščeni v eni izmed tržaških cerkva. Starši le-teh otrok so se odločili za krst, ki je bil za dolinsko skupnost neobičajen, saj so novorojenčke še isti dan po rojstvu ali nekaj dni zatem ponesli v mesto in jih tam krstili v prisotnosti mestnih botrov. Bili so to trgovci z žitom, uradniki, odjemalci kruha, ljudje, s katerimi so Dolinčanke vzpostavile predvsem poklicna razmerja. Duhovno sorodstvo z njimi, sklenjeno s krstnim obredom, pa je pomenilo še trdnejšo vez med meščanom in kmetom, večjo možnost preživetja in pomoč v gospodarski stiski, ali vsaj zaupanje v njihovo poštenost, ko so se zaradi vsakodnevnega dela obračali nanje.

Tabela 1: Gibanje števila rojstev, smrti in porok po desetletjih

	1800	1810	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880	1890	Nedoločeno	
	—09	—19	—29	—39	—49	—59	—69	—79	—89	—99		
Rojstva :	336	343	365	346	418	365	300	328	350	276	2	3423
Smrti :	229	366	327	340	367	361	291	268	293	296	1	3199
Naravni saldo	+107	—23	+38	+6	+51	+4	+9	+60	+57	—20		+224
Poroke	87	78	65	84	86	67	90	88	76	98		819

V trenutku slabe letine, lakote, bolezni je bila vertikalna vez pomembnejša kot pa poznanstvo sebi enakih, ki so bili pred istimi pojavi prav tako nemočni. V primerih, ko so dolinski kmetje poiskali botre svojim otrokom v Trstu, so se brisale ne le geografske in družbene, temveč marsikdaj tudi narodnostne meje in razlike. A to samo v tistem času, ko so slovenski kmetje in italijanski meščani vzdrževali medsebojna razmerja, ki sta jih v drugi polovici 19. stoletja zaostritev narodnostnih razlik in širjenje narodnostne zavednosti med kmečkim prebivalstvom prekinila.

Glavnina dolinskih kmetov je sicer botre izbirala sredi svojega stanu in sorodstva. Skupina tistih, ki si je tudi z duhovnim sorodstvom pripravljala družbeni dvig ali pa zadrževala drsenje na dno družbene hierarhije, je bila maloštevilna. In vendar lahko istočasno opazimo prisotnost klientelističnih izbir pri večini krstov, oziroma prepletanje ugleda, časti, bogastva v skupnosti, ki je bila družbeno razvejana.

Čeprav je dolinska skupnost izostreno izoblikovala častne in uglednostne kategorije, pa je bila po svoje strpna do tistih pojavov, ki so v drugih krajih povzročali hude kazni. Dolinčani so bili strpni do nezakonskih otrok in do njihovih mater. Delež nezakonskih rojstev je bil sicer v Dolini vseskozi neštevilen, saj v teku 19. stoletja zabeležimo le 2,2 % nezakonskih rojstev, z najvišjo konicico v desetletju 1840—1849 (4,3 %).⁴⁴

Pojav je bil omejen in ni silil skupnosti, da bi do nezakonskih mater in otrok izvrševala kakršnakoli izločitvena dejanja. Nezakonske matere niso zapuščale vasi, živele so še naprej v družini, tako kot njihovi otroci. Pri krstu niso otroci dobili poslabševalnih imen in ravno tako so dobili ugledne in manj

⁴³ ZAD, Liber baptizatorum VIII, IX in X.

⁴⁴ Glej tabelo št. 4.

ugledne, bogate in manj bogate botre, kot ostali otroci. Kot lahko sodimo po virih, je bila dolinska skupnost dovolj strpna, da je sprejemala tudi obnašanje, ki ni bilo v strogem soglasju z javno moralno in cerkvenimi nauki, ostro je preprečevala le tiste primere in razmerja, ki so spodjedali družbeno hierarhijo.

Zgodilo se je, da je nezakonski otrok sledil materi v novi zakon ali da ga je oče priznal ali celo da je po materini poroki ostal pri starih starših. Marija Samec je leta 1867 rodila nezakonskega sina Simona. Pozneje se je sama preselila na dom svojega moža mizarja Jožefa Pangerca, otrok je namreč ostal pri starih starših ter stricah. V isti hiši je stanoval, tudi potem ko se je poročil. Marija Samec je v zakonu imela sedem otrok, ena izmed njenih hčera je tudi rodila nezakonskega otroka, čeprav ga je oče nekaj mesecev po rojstvu priznal.⁴⁵

Tabela 3: Gibanje števila zakonskih in nezakonskih rojstev

	1800 -09	1810 -19	1820 -29	1830 -39	1840 -49	1850 -59	1860 -69	1870 -79	1880 -89	1890 -99	19. stoletje %
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Zakonska rojstva	98,8	98,8	98,4	97,1	95,7	97,8	96,7	98,8	98,0	97,8	97,8
Nezakonska rojstva	1,2	1,2	1,6	2,9	4,3	2,2	3,3	1,2	2,0	2,2	2,2

Nezakonskih otrok pa niso rodila le dekleta, temveč tudi vdove, ki so nadaljevale s spolnim življenjem še po moževi smrti; in tako ponovno zanosile. Marija Samec, hčerka Jurija, se je v drugo poročila, ženin je sicer priznal sina, ki ga je nevesta rodila pred poroko, ko je bila še vdova. Leta 1861 sta umrla bodisi sin bodisi mož, dve leti zatem pa je Marija ponovno rodila nezakonskega otroka, sina Karla Ivana (Carol Ioannes), ki je ostal pri življenju le štiri dni. Leta 1864 se je rodila še druga nezakonska hčerka Marija, ki pa je preživela le leto dni. Istega leta se je Marija, ki je že dvakrat odovela, poročila v tretje, ne glede na rojstvo naštetih nezakonskih otrok in, kot lahko razberemo iz gradiva, brez vsakršnih težav ali osporavanj tamkajšnje skupnosti. Niti posvetna niti cerkvena oblast nista nasprotovali poroki Marije Samec.⁴⁶ Omeniti pa je vendarle treba, da je poroko nezakonskih mater večkrat olajšalo dejstvo, da je bila štopnja smrtnosti nezakonskih otrok občutnejša kot v urejenih družinskih razmerah. Nezakonski otrok je bil torej krščen podobno kot ostali zakonski otroci, imel pa je manj možnosti, da preživi.

2. Poroka

S poroko sta si ženin in nevesta obljubila zvestobo in istočasno začela novo družinsko, družbeno razmerje, ki se ni omejilo le na njuni osebi, temveč je zaobjelo obe sorodstveni veji, katerima sta novoporočenca pripadala, in je bilo zato pomembno za celoten kolektiv.⁴⁷

Družba, ki se je stalno borila za preživetje, je dosledno nadzorovala poročne izbire, izoblikovala je pravila, ki so se jih mladi iz generacije v generacijo držali. V tradicionalnem svetu je bila namreč poroka redkokdaj slepa, in to iz čisto enostavnega razloga, ker se je čustvena zveza dveh oseb prepletala z gospodarskim zavezništvom. Če je želela skupnost malih posestnikov ohraniti družbeno in gospodarsko ravnovesje znotraj srenje, je potem morala preprečiti razsipavanje dobrin, zlasti ob poroki.

⁴⁵ ZAD, Status animarum IV.

⁴⁶ ZAD, Status animarum III.

⁴⁷ C. Lévi — Strauss, Les structures élémentaires de la parenté, Paris — Lattaye, Mouton, 1967; F. Méritier, Matrimonio, v Enciclopedia, Torino, Einaudi, 1979, 8. knjiga, str. 961—966.

Antropologi pravijo, da se ob poroki odvija izmenjava darov in pomoči med dvema sorodstvenima vejama. S primerno poročno izbiro lahko posameznik izboljša svoj družbeni položaj, utrdi ali okrepi sorodstvene vezi, odnose s sosesko. Z neprimerno poroko pa onečasti in oškoduje še neporočene brate in sestre ter skupnost samo. Prosto sklepanje porok bi v skupnosti, ki je s težavo dohajala preživetje, povzročalo zmedo in obubožanje.

Ohranjeno gradivo župnijskega arhiva v Dolini potrjuje pravilnost antropološkega pojmovanja poroke, saj je tudi v Dolini gospodarska korist velikokrat zasenčila dejanska ljubezenska čustva posameznika. Za mnoge Dolinčane je bila pomembnejša možnost preživetja novonastale družine oziroma ohranitev dobrin, tako da se ni nobeno od obeh gospodarstev, katerima sta pripadala ženin in nevesta, v preveliki meri ošibilo.

Težko je sicer ugotoviti, v kolikih primerih je gospodarske družinske interese spremljalo ljubezensko razmerje med ženinom in nevesto ter do kam je segala oblast staršev. Težko je tudi razbrati, kdaj sta novoporočenca prepričala starše o pravilnosti svojih izbir, ne ozirajoč se na družinske gmotne potrebe, kdaj sta dokazala, da je ljubezen pomembnejša od dote in posesti. Edino v oporokah zasledimo primere, ko so oporočitelji odvzeli svojim otrokom dediščino, ker so se z njimi predhodno sprli.⁴⁸ Toda razlogi spora ostajajo pogosto nejasni, tako da lahko le ugibamo, ali so si mladi s trmastim vztrajanjem pri svojih izbirah naprtili sovraštvo in nasprotstvo staršev, kateremu je sledil odvzem dediščine.

Maloštevilčnost takih primerov daje predvsem misliti, da se je le malo otrok upiralo staršem, saj bi potem v kmečki družbi brez družinskih dobrin, dediščine in dote, težko preživeli. O poslušnosti mladih nam pričajo poročne pogodbe, ki so jih sklepali starši, v njih so predvidevali vsoto dote in druge obveznosti. Leta 1898 sta na primer dobrostoječa in ugledna posestnika iz Doline podpisala poročno pogodbo. Ivan Jerjan je določil 1000 goldinarjev dote hčerki Josipini, ki naj bi vstopila v skupni stan z enaindvajsetletnim Janezom Kocjančičem. Odredil je tudi, da bo Josipina po materini smrti dobila še drugih 1500 goldinarjev. S takimi pogoji je bil Janezov oče zadovoljen in izjavil je, da si zato prevzema skrb za nevesto in bodoče vnuke v primeru, da bi sina vpklicali v vojsko.⁴⁹ O tem, kako sta na poročno pogodbo gledala Josipina in Janez, pa ni v virih niti besedice.

Mnenje staršev je bilo odločilnega pomena tudi v številnih drugih primerih, ko je šlo za poroko mladoletnega fanta ali dekleta. Mladoletniki so se lahko poročali le z dovoljenjem sodnika za mladoletne, in zato se je ohranila marsikatera prošnja koprskemu sodišču. Skrbnik mladoletnega Andreja, sina pokojnega Ivana Marca iz Doline, je prosil za sodnikovo dovoljenje in ugotavljal gospodarsko korist, ko bi se Andrej poročil z Minko Mejak (Meach). Da bi prepričal sodnika o pravilnosti poročne izbire, je skrbnik omenil, da se mladenič moralno obnaša in da je sposoben prenašati težo in zahteve poroke z dediščino, ki jo je prejel po očetu in po Ivanu Strajnu.⁵⁰ Drugi prositelji kar neposredno poudarjajo gospodarsko koristnost zveze. Mladoletna Marija Ukmar naj bi ob poroki z Lovrencom Vitezom, ki mu je ravnokar oče predal posest, utrdila svoj gospodarski položaj.⁵¹

Redkokdaj pisci prošenj omenjajo vzajemno ljubezen, tako da lahko celo podvomimo prav v iskrenost tiste prošnje, ki podčrtuje ljubezenska čustva bodočih zakoncev. Skrbnika mladoletnega Jerneja Strajna sta zaprosila sodne oblasti, da bi dovolile poroko mladoletnega Jerneja z vdovo Uršulo Marc, rojeno Parovel, trdeč, da si jo je mladoletnik svobodno izbral, brez vsakršnega

⁴⁸ PAK, Oporoke, op. cit.

⁴⁹ ZAD, Patto dotale, 18. 10. 1898, fasc. M 11.

⁵⁰ ZAD, Richiesta di matrimonio, 30. 4. 1811, fasc. M 2.

⁵¹ ZAD, Supplica alla Superiorità locale, 18. 1. 1805, fasc. M 2.

pritiska.⁵² V resnična ženina hotenja podvomimo tudi v primeru mladoletne sirote Ivana Strajna, ki je sam moral skrbeti za mlajšega brata. V tem primeru so se za hitrejši poročni postopek zavzeli župan, dekan in občinski tajnik.⁵³ V družbi, kjer je visoka smrtnost pogosto rušila družinsko ravnovesje in otežkočala preživetje družinskih članov, so bile opravičljive in sprejemljive tudi poroke med najstniki in starejšimi vdovami. Podobno so bile v navadi tudi zaporedne poroke vdovcev in vdov, saj je nepopolna družina s težavo preživela. Nekateri so se poročali v drugo, v tretje in celo v četrto. V 24,4 % vseh primerov je bil vsaj eden izmed partnerjev vdovec. Starost pri ponovni poroki ni bila odločujoč element. Poročale so se tako dvajsetletne vdove kot šestdesetletne, podobno je veljalo za vdovce. Pomembnejši dejavnik od starosti in vdovstva je bila posest oziroma delovna sposobnost, ki jo je posameznik prinašal v novo družino. Če je bila nevesta revna in ni v družino prinesla dovolj zajetne dote, potem je morala biti vsaj telesno odporna, da je lahko družini pomagala pri delu na polju in doma. V Dolini so bile iskane zlasti tiste vdove, ki niso bile več plodne. In to zlasti v družinah, kjer je bilo že dovolj naraščaja, primanjkovalo pa je odrasle delovne sile. Kmet Martin Prašel je izjavil, da nima pri hiši nobene ženske in da zato želi, da se njegov sin čimprej poroči, pa čeprav medtem služi vojaški rok.⁵⁴ Iz podobnih razlogov je Jakob Pangerc nameraval poročiti svojega najstarejšega sina, rekoč, da je njegova žena bolna, hčerke pa so premajhne, da bi opravljale hišna dela.⁵⁵

Starost ženina in neveste je bila ob vstopu v zakonski stan odvisna od raznovrstnih spremenljivk: od gmotnega položaja, v katerem se obe družini znajdetā, od zdravja in delovnih sposobnosti družinskega glavarja in ostalih družinskih članov, od generacijske zamenjave pri vodenju gospodarstva, od obsega posesti, in še od gospodarske konjunktore in demografskih trendov. Starostni vstop v poročno zvezo pa je določal tudi plodnost; zgodnja poroka je bila jamstvo za večje število otrok in za demografski porast skupnosti, pozna poroka pa je povzročala obraten pojav.

Poročna starost se je v teku 19. stoletja spreminjala; poprečno so se neveste poročale v 24. letu starosti, ženini pa v 23. letu. Dolinska skupnost se je torej v poročnih izbirah nagibala k starejšemu vstopu ženske v poročni stan. Tudi poprečna poročna starost ob drugi poroki je bila pri ženski rahlo višja (43 let) kot pri moškem (41 let). V prvi polovici 19. stoletja so bile neveste vse skozi starejše od ženinov, v desetletju 1850—1859 pa se je starostno razmerje prevesilo v korist moškega. V večini porok je bila takrat ženska mlajša od moškega. V naslednjem desetletju, in vse do konca 19. stoletja, pa se je povrnil tradicionalni starostni vstop v poročni stan. Ženin je bil ponovno mlajši od nevest, kar dokazuje, da je dolinska skupnost s težavo prenašala demografski porast tudi v drugi polovici 19. stoletja in da je skušala s primerno poročno strategijo omejiti plodnost, razen takrat ko je šlo za obdobje visoke smrtnosti.⁵⁶

V Dolini so se pari v glavnem poročali v februarju in novembru, tako kot sta narekovali vera in tradicija. V teku celotnega stoletja imamo le štiri primere zakoncev, ki so se poročili v adventnem oziroma postnem času.⁵⁷ Večina je spoštovala tradicionalni rok, ki je bil namenjen sklepanju porok. Pari so raje

⁵² ZAD, Dichiarazione dei tutori Giuseppe Strajn e Giorgio Strajn, 17. 1. 1842, fasc. M 6.

⁵³ ZAD, Dichiarazione del giudice pupillare, Capodistria, 25. 1. 1833, fasc. M 5. V ostalih proujnih skrbnikih poudarjajo poklicne sposobnosti, moralno neoporečnost, podjetnost, pridnost bodočih ženinov in nevest. Priporočila so bila predvsem potrebna, ko vaška skupnost ni poznala ženina ali neveste. Tako je na primer boljunski župan izdal potrdilo, da je Marija Cergou spoštljivo, pridno dekle in da nima »nobene napake«. (ZAD, Attestato, fasc. M 5).

⁵⁴ ZAD, Richiesta di matrimonio, 30. 9. 1865, fasc. M 8.

⁵⁵ ZAD, Richiesta di matrimonio, 30. 9. 1865, fasc. M 8.

⁵⁶ Glej tabelo št. 1 na strani 186.

⁵⁷ 35,5 % vseh porok je bilo sklenjenih v mesecu februarju, 42,2 % pa v novembru. Najnižje število porok v teku 19. stoletja beležimo v mesecu decembru (2,2 %), to je le dva primera v desetletju 1890—1899 in v aprilu prav tako le dva primera (2,2 %), v desetletju 1960—1969.

zaposili za pospešen, krajši postopek pri objavljanju oklicev ali pa poroko prenesli na poznejši čas.

V poročnih izbirah je prevladovala endogamija. Dolinčani in Dolinčanke so se pogosto poročali med seboj, pa čeprav so se le maloštevilni zapletali v poroke s sorodniki.⁵⁸ V 19. stoletju se je v Dolini le 62 parov poročilo s sorodstvenim spregledom (8,2 % vseh porok). Če sta bila ženin in nevesta sorodnika do četrtega pokolenja, sta morala namreč zaprositi škofa za dovoljenje, da sta se lahko poročila. Sorodstveni spregled so zatorej zaprošali krvni sorodniki, bratranci in sestrične, a tudi tisti, ki jih je družilo svaštvo. Za škofovo dovoljenje je vprašal brat pokojnega moža, ki se je nameraval poročiti s svakinjo, ali vdovec, ki bi se rad poročil s sestro pokojne žene. V takih primerih svaštva je prevladovala zlasti skrb za ohranitev posesti in družinskega blagostanja.

K endogamni izbiri in k omejevanju eksogamnih zvez pa je v glavnem vodila težnja, da ne bi del dobrin prekoračil vaških meja. Ko se je dekle odselilo po poroki v sosednjo vas ali celo v oddaljen kraj, je s seboj odneslo tudi doto, to je določeno vsoto denarja, dobrin ali celo posesti.⁵⁹ Povratek le-teh dobrin pa ni bil vedno zagotovljen, zlasti če se dekle ni odselilo v kraj, v katerem so dolinski fantje iskali nevesto. Le poroka z dekletom iz istoimenske vasi oziroma njen prihod v Dolino je omogočil, da je skupnost pridobila vsaj delno, če ne popolnoma, dobrine, ki jih je izgubila.

V 71,9 % porok sta bila nevesta in ženin Dolinčana, v ostalih primerih so se prebivalci Doline poročali s sosedi, zlasti s prebivalci bližnjega zaselka Krogel. Šele nato so prišle na vrsto ostale brežanske vasi. Trst in tržaška okolica nista spadala v to privilegirano poročno tržišče, saj so si v teh krajih Dolinčani redkeje izbrali partnerje.⁶⁰ Šele ob koncu 19. stoletja je naraslo število mladih, delavcev, ljudi brez posesti, ki so si poiskali sopotnico v Trstu, zlasti v slovenskih delavskih četrtih, pri Sv. Jakobu in v Škednju. Poroka jim je olajšala ali celo omogočila naselitev v bližini delovnega mesta, včasih pa je opravičila zaposlitev v tovarni. Posest in zemlja nista pogojevali več poročnih izbir tistih mladih, ki so se zaposlili v mestu. Uveljavitev individualnih teženj pri poročni izbiri je lahko sledila le finančni osamosvojitvi. Mezda je bila predpogoj, da se je nekdo izognil tradicionalni poročni optiki in si izbral svojega sopotnika ne glede na mnenje staršev in korist družinskega gospodarstva.⁶¹

V kmečkih vrstah pa je morala poročna zveza še vedno ohranjati družinsko ravnovesje, ugled, blagostanje, ko pa tega ni bilo, vsaj preživetje. Hčerka dobrostoječega kmeta se ni poročila z dninarjem, niti z meščanom, temveč le z mladeničem istega stanu. Dovolj zgovoren je primer služkinje, ki se je namepravala poročiti s svojim dobrostoječim gospodarjem in vdovcem Antonom Prašlom in ki so ji to poroko preperečili, ne le Prašlov oče in hišni hlapec, ampak tudi krajevne posvetne in cerkvene oblasti. Da bi onemogočili zvezo, ki je kršila pravila družbene, vaše hierarhije, so duhovnik, župan, učitelj in ostali vaščani obtožili žensko nemoralnega vedenja in celo prešuštva s Prašlovim mla-

⁵⁸ Cerkev je načelno prepovedovala poroko med krvnimi sorodniki in sorodniki po svaštvu, dejansko pa je s posebnim škofovim dovoljenjem spregledala sorodniške vezi tudi preko četrtega pokolenja. (R. Merzario, *Il paese stretto*, Torino, Einaudi, 1982).

⁵⁹ M. Marc omenja, kako so v Bregu vaški fantje zaustavili poročni sprevod, ki je bil namenjen v sosednjo vas in kako so zahtevali simboličen odkup neveste. Le tako so se lahko svatje izognili oviri (ponavadi drevesu), ki so jo postavili domači fantje, da bi opozorili na izgubo vaškega dekleta. M. Marc, »Kako sem vodil novice«. Svatovske in ženitovanjske šege in navade v Bregu, v »Jadranski koledar«, 1967, str. 172–173.

⁶⁰ V 71,9 % primerov porok je ženin Dolinčan, v 73,1 % pa prihaja nevesta prav tako iz Doline. Poroka se je v 91,2 % primerov odvijala v dolinski cerkvi, čeprav se je del parov odselil po poroki na dom v sosednje vasi. Poročne knjige, Liber copulatorum VI, VII, VIII beležijo datum poroke, ime in priimek ženina in neveste, njunih staršev in prič, kraj bivališča, starost novoporočencev, vero, civilni položaj. Pregled oklicnih knjig I, II in III, ki zaobjemajo obdobje 1831–1867 omogoča delno odpravo pomanjkljivega beleženja poročnih knjig. Prav s pomočjo oklicnih knjig lahko zasledimo tiste poroke, ki so jih Dolinčani sklepali v sosednjih župnijah oziroma dekanijah.

⁶¹ V mestnem okolju, predvsem v delavskih vrstah, je bila istodobna poroka že sad osebne izbire in vzajemne ljubezni.

doletnim sinom. A to ne le v korist Prašlove družine, temveč v dobrobit celotne vaške skupnosti.⁶²

V poročnih izbirah Dolinčanov ne srečujemo zatorej le geografske endogamije, temveč tudi družbeno oziroma poklicno. Za tamkajšnjo skupnost je bila na primer sprejemljiva poroka med petinštiridesetletnim pastirjem iz Brezovice, bivajočim v Dolini, s štiridesetletno služkinjo, rojeno v Črnem kalu, prav tako bivajočo v Dolini.⁶³ Nihče v vasi ni nasprotoval poroki med štiriinštiridesetletno služkinjo, ki je v Dolini služila že celo desetletje in štiriinštiridesetletnim poslom, ki je služil v vasi šele tri leta.⁶⁴ Posestnik si je medtem poiskal nevesto v svojih vrstah, mali kmet se je poročil s hčerko kmeta, ki je razpolagal z neobsežno posestjo. Podobno so tudi obrtniki poiskali neveste v obrtniških družinah. Mlinar se je pogosto poročil s hčerko mlinarja, krojač s hčerko krojača, pa čeprav je le-ta prihajala iz oddaljenega kraja. Za obrtnika je bila tastova obrtniška spretnost, obrtniško orodje ali celo delavnica pomembnejša kot posest sama.

Isti logiki je sledila tudi izbira prič, ki so sicer pri poročnem obredu odigrale manj pomembno vlogo kot botri pri krstu. Tudi pri tem izbiranju prevladujejo vzporedna zaveznitva, tako da so vertikalna razmerja tako pri izbiri partnerja kot pri izbiri prič povsem izjemna.

3. Smrt in pogrebni obred

Pogrebni obred končuje življenjsko pot, ki se je začela s krstnim obredom. S pogrebom so se sorodniki, družinski člani, sorodniki in vaščani poslovili od rajnika. Slovo od umrlega je bilo v tradicionalnem svetu namreč ne le družinska, temveč tudi kolektivna zadeva. Ob smrti odraslega člana je življenje srenje zastalo. Vaščani so sledili vsem tistim obredom, ki jih je tradicionalni svet izoblikoval, da bi pokojnemu zagotovil prehod v onostranstvo, sebe pa zaščitil pred vračanjem umrlih v tostranstvo.⁶⁵

O odnosu, ki so ga do smrti imeli Dolinčani, nam dovolj nazorno pripovedujejo njihove oporoke.⁶⁶ Dolinski oporočitelji so priporočali svojo dušo Jezusu Kristusu, Mariji in svetnikom. Od svojih sorodnikov pa so istočasno zahtevali, da do pičice izvajajo navodila v zvezi s pokopom, pogrebščino. Določali so točno število zadušnih maš iz strahu, da bi dediči pozabili na dane obljube; v ta namen namenjali denar ali celo posest, ne glede na to, ali je vsota denarja oziroma del posesti, dodeljen plačilu maš, vidno oškodoval gmotni položaj družine. Med družinskimi člani, kot trdi Philippe Ariès, ni bilo še tiste zaupljivosti, ki je postala kasneje že sama na sebi zagotovilo za stanu dostojen pogreb in za plačevanje zadušnic.⁶⁷

Kot lahko sklepamo iz podatkov, ki nam jih posredujejo mrliške knjige, je dolinska srenja živela v tesnem stiku s smrtjo. Najpogosteje se je srečevala s smrtjo novorojenčkov in še nedoraslih otrok. Izgubo svojih najmanjših članov je tamkajšnja skupnost sprejemala kot nujnost, včasih celo kot odrešitev, zlasti ko je v družini primanjkovalo dobrin za preživljanje odraslih članov. Izguba odraslega člana, naj je bil to družinski poglavar ali žena, pa je najhuje prizadela tisto družino, pri kateri je primanjkovalo delovne sile.

Smrt odraslega družinskega člana je namreč prekinila gospodarsko dejavnost, okrnila obdelovanje posesti in izkoriščanje sekundarnih pridobitvenih

⁶² Dolinska srenja ni prenesla pohujšljivega razmerja služkinje z gospodarjem in z njegovim sinom. Spletkarjenje nečedne ženske, ki si je želela pridobiti mesto gospodinje na dovolj trdni Prašlovi domačiji, je ogrožala čast in ugled vasi; ženska, ki se je izneverila svojemu položaju, je zato morala zapustiti brežansko vas in se vrniti v svoj rojstni kraj, v Hrastovlje (ŽAD, fasc. M 8).

⁶³ ŽAD, Liber copulatorum, VII.

⁶⁴ ŽAD, Liber copulatorum, VI.

⁶⁵ V. Novak, Slovenska ljudska kultura, Ljubljana, DZS, 1960, str. 186–194.

⁶⁶ PAK, Oporoke, op. cit. Dolinčani so v razdobju 1833–1899 zapustili skupno 236 oporok, od katerih je bilo 125 izpod peresa moških, 108 ženskih, v treh primerih pa sta zakonca zapustila skupno oporoko.

⁶⁷ P. Ariès, Essais sur l'histoire de la mort en Occident, Paris, Seuil, 1975.

virov; večkrat je celo družino privedla do zadolžitve. Izguba žene, zlasti v družinah z nedoraslimi otroki, je tudi povzročala hude težave; večkrat je prisilila moža, da si je v najkrajšem času poiskal drugo sopotnico. Ravnovesje med uporabniki in proizvajalci je bilo ponovno vzpostavljeno le, če je družina nadomestila pokojnikov delovni doprinos.

V kmečki družbi je bil človekov obstoj odvisen od dobrih in slabih letin, od epidemij, vremenskih nepravil in celo od letnih časov. Smrtnost se je spreminjala tudi v teku letnih časov. V teku 19. stoletja je bila najvišja v mesecu oktobru (10,0 %); visoko vrednost je ohranila skozi jesenske in zimske mesece, pojenjala je v spomladanskih, tako da je v mesecu juniju zabeležila minimum (4,8 %). Na spreminjanje mesečnega trenda je nedvomno vplival razvojni tempo nalezljivih bolezni, raznovrstnih želodčnih in pljučnih obolenj.

Kljub temu, da so takratni župnijski zapisovalci redno beležili vzrok smrti, nemalo težav povzroča klasifikacija takratnih *causae mortis*. Nekateri duhovniki so bili pri beleženju le-teh zelo točni, približevali so se celo medicinski terminologiji, drugi pa so jih le približno omenjali. Duhovnikom je bila še tuja podrobnost in točnost, ki jo je v teku 19. stoletja uvajala medicinska veda. Dolinski zapisovalci so se kvečjemu posluževali ohlapnih definicij zdravniške diagnostike iz 17. in 18. stoletja.⁶⁸ Upoštevali so zunanje znake bolezni, simptome so združevali v večpomenske izraze. Pogosto so se zadovoljili z generičnim izrazom »febribus«, včasih pa so specificirali, da gre za »febris putrida«, drugič, da gre za vročino živčnega izvora, tretjič, da je vročina pljučnega tipa. Večpomensko so uporabljali tudi oznako »vermes«. Zgodilo se je, da sta eno in isto bolezen dva zapisovalca beležila povsem različno, prvi jo je definiral kot slabost, drugi pa kot grižo.

V vasi namreč ni bilo zdravnika in tisti, ki so ga oblasti namenile Dolini, je skrbel za večji del koprškega okraja.⁶⁹ V zdravnikovi odsotnosti je neposreden posredovalec zdravniških kategorij postal duhovnik. Njemu gre zasluga, da so v kmečki svet postopoma pronicali medicinski termini, pa čeprav le približnostni. Na duhovništvo so se obračale tudi zdravniške oblasti, ko so na primer zbirale podatke o širjenju kolere. Duhovnikova naloga je daleč presežala okvire dušnega pastirstva, ko je kler poročal o zdravstvenem stanju župljanov, to pa nam potrjuje tudi, da je kler odigral središčno oblastveno vlogo v kmečki skupnosti.

Kvalitativna in tudi kvantitativna obdelava podatkov, ki nam jih posredujejo smrtne knjige, je zato pomanjkljiva, a vseeno vredna omembe. Zaradi slabosti so umirali zlasti otroci in ostareli ljudje (17,9 %), to je najšibkejše starostne skupine. Slabo prehranjevanje, pomanjkljiva higiena, telesna okrnjenost so pripravljale dobra tla nalezljivim boleznim. Višjo stopnjo smrtnosti je povzročila v Dolini epidemija kolere, ki se je v teh krajih pojavila sredi 19. stoletja. Še večje število žrtev pa je terjala jetika (8,8 %), ki je bila prisotna skozi celo stoletje, najhujše pa je prizadela tamkajšnje prebivalstvo v drugi polovici 19. stoletja. Jetika ni prizanesla zlasti vmesnim starostnim skupinam, svoje žrtve je izbirala med vojaki, delavci, kmeti, posestniki, moškimi in ženskami. Tudi druge pljučne bolezni, kot pleuritis in asthma, so bile marsikdaj smrtonosne (4,0 %). Visoko vrednost smrtnosti pa je treba pripisati boleznim prebavnih organov (13,1 %).

Marsikatero smrt med najrevnejšimi in siromaki je povzročila lakota. Zaman so krajevne oblasti pozivale podeželsko prebivalstvo k večji negi, k urejenemu življenju in opozarjale na hude posledice lenarjenja in razvad. Njihovi pozivi niso doživeli večjega uspeha, ker se niso gmotni pogoji, v katerih je večji del kmečkega prebivalstva živel, bistveno spremenili. Prav ti pa so bili pogost vzrok visoke umrljivosti podeželskega prebivalstva.

⁶⁸ S. Blancardi, *Lexicon medicum*, Leipzig, 1777.

⁶⁹ Okrajni zdravnik je podpisal le en sam smrtni akt. ZAD, *Liber defunctorum* V.

Tabela 2: Rojstni kraj umrlih v Dolini

	1800-1809		1810-1819		1820-1829		1830-1839		1840-1849		1850-1859		1860-1869		1870-1879		1880-1889		1890-1899		Skupno	
	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%
Dolina	281	97,2	350	95,9	324	99,1	336	98,5	361	98,6	356	98,9	288	99,7	266	99,6	290	100,0	296	100,0	3148	98,7
Krogle	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Brežanske vasi	1	0,4	1	0,3	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Drugje v koprskem okraju	2	0,8	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—
Ostala Istra	1	0,4	7	1,9	1	0,3	—	—	1	0,3	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Mesto Trst	1	0,4	1	0,3	—	—	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Trst - okolica	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Goriška	—	—	2	0,5	1	0,3	2	0,6	3	0,8	1	0,3	—	—	1	0,4	—	—	—	—	—	—
Kranjska	—	—	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ital. Furlanija	—	—	3	0,8	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Drugod	2	0,8	—	—	—	—	1	0,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupno	289	100,0	365	100,0	327	100,0	341	100,0	366	100,0	360	100,0	289	100,0	267	100,0	290	100,0	296	100,0	3189	100,0

Tabela 4: Gibanje smrtnosti po starostnih skupinah v 19. stoletju

Starostna skupina	1800-1809		1810-1819		1820-1829		1830-1839		1840-1849		1850-1859		1860-1869		1870-1879		1880-1889		1890-1899		19. stoletje	
	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%	St.	%
0-4	174	60,4	219	59,8	221	67,6	225	66,2	237	64,6	216	59,8	168	57,7	150	56,0	156	53,8	132	44,6	1898	60,0
5-9	22	7,6	18	4,9	15	4,6	8	2,4	12	3,3	18	5,0	9	3,1	9	3,4	10	3,4	23	7,8	144	4,5
10-19	6	2,1	16	4,4	14	4,3	7	2,1	5	1,4	12	3,3	11	3,8	10	3,7	13	5,2	16	5,4	112	3,5
20-29	13	4,5	6	1,6	8	2,4	7	2,1	18	4,9	10	2,8	13	4,5	9	3,4	7	2,4	9	3,0	100	3,1
30-39	13	4,5	7	1,9	4	1,2	12	3,5	12	3,3	10	2,8	12	4,1	10	3,7	17	5,9	9	3,0	106	3,3
40-59	27	9,4	33	9,0	26	8,0	29	8,5	28	7,6	36	10,0	27	9,3	23	8,6	25	8,6	28	9,5	282	8,8
60 >	33	11,5	67	18,3	39	11,9	52	15,3	55	15,0	59	16,3	51	17,5	57	21,3	60	20,7	79	26,7	552	17,3
Skupno	5288	100,0	366	100,0	327	100,0	340	100,0	387	100,0	361	100,0	291	100,0	268	100,0	290	100,0	296	100,0	3194	100,0

Nekoliko uspešnejši je bil poseg pri manjšanju otroške umrljivosti, ki pa je v Dolini vseeno ohranjala visoko vrednost. V teku 19. stoletja je namreč 60 % vseh umrlih pripadalo prvi starostni skupini (od 0 do 4 let), 34,0 % otrok je umrlo, preden je preživelo prvi mesec življenja.⁷⁰ Oblasti so poskrbele za šolanje babic, da bi pomagale pri porodu, preprečevale smrt matere in novorojenčka, a tudi nadzorovale, da ne bi prišlo do splava. Babice naj bi tudi navajale porodnice k osnovni negi otroka. Vendar prisotnost babice ob porodu, ki je nedvomno pripomogla k zmanjšanju endogene porodne smrtnosti, še ni pomenilo rešitve tudi ostalih zdravstvenohigienskih pogojev, ki so povzročali večji del otroške smrtnosti.⁷¹

Sami zapisovalci so marsikdaj z manjšo pozornostjo beležili smrt novorojenčka. Največkrat je bil že izraz »debilitas« dovolj izčrpen za obrazložitev vzrokov otrokove smrti. Težko je pripisati duhovnikovo pomanjkljivo določitev diagnoze ohlapnosti takratne terminologije oziroma njegovi laičnosti na področju medicine, ali pa dejstvu, da je sam duhovnik nezavedno sprejemal odnos, ki ga je kmečka družba vzpostavila do zgodnjega otroštva. Sicer ni čudno, da so publicisti katoliških listov in istodobni moralisti predvsem v drugi polovici 19. stoletja vseprek prigovarjali, da morajo ženske prekiniti v času nosečnosti izvzduružinske dejavnosti, da se morajo ukvarjati z otrokom, da ga morajo dobiti. Vendar so tudi njihove zahteve po večjem spoštovanju otroka in povrednotenju materinstva naletele na gluha ušesa vse dotlej, ko se niso tudi na vasi življenjske razmere spremenile, ko je podeželsko prebivalstvo vsaj delno prevzelo nove vedenjske modele, ki jih je vzporedno z novimi proizvodjalnimi sredstvi vsilil kmečkemu okolju meščanski svet. Šele ko se je mož zaposlil v mestu in je prinašal domov mezdo, je ženska povsem ali le delno opustila izvzduružinsko dejavnost. Spreminjanje odnosa do otrok pa je bilo vsekakor počasno, tako da se je otroška smrtnost nekoliko ublažila šele ob koncu 19. stoletja.

O kmečkem sprejemanju nosečnosti nam pričajo tudi primeri splavov oziroma že omenjenih porodov na poti v Trst. Dolinčanke so se posluževale raznorodnih metod, da bi se rešile preštevilnega naraščaja. Ko pa se je otrok rodil, so ga lahko neprimerno hranile, mirile z visokimi dozami žganja in vina. Župnijski akti eksplicitno ne omenjajo detemorilstva, beležijo sicer izločitve dvomesečnega ali trimesečnega fetusa, kot bi šlo za prezgodnje rojstvo; ne ločujejo, uporabljajo kot sinonima, izraza splav in prezgodnji porod. Zaman iščemo pripombe v primeru, ko je cerkovnik odkril zakopano, nekrščenó trupelce novorojenčka, ki je preživelo le dva dneva.⁷²

V zadnjih desetletjih 19. stoletja se je občutneje spremenilo doživljanje smrti pri odraslih. Smrt ni bila več le božja kazen, neizbežna usodnost; tudi kmečki človek ni bil ob izteku stoletja povsem nebogljen. Pomoč je iskal v medicini. V boleznih so se predvsem moški zatekli v tržaško bolnišnico.⁷³ Zaupali so medicini, odrekli so se tradicionalnemu poslavljanju od družine in vasi. A velika večina Dolinčanov se je še vedno odločala za tradicionalno obredje in molila, da je ne bi doletela nenadna smrt, ki posamezniku ni dovoljevala, da bi se poslovil od svojih bližnjih. Kmečka družba se je namreč najbolj bala nenajavljene smrti, ki pa je naletela naslednje: petinštiridesetleten Ivan Štrajn je v opekarni umrl zaradi padca v apno, osemnajstletnega Luko Štrajna je pomečkal voz, Antona Česnika je ubila strela, šestinštiridesetletni Simon Štrajn je bil žrtev neurja, umrl je v veliki povodnji. Manj naključna je bila smrt štirinštiridesetletnega delavca Ivana Jožefa Čuka. Vzrok njegove smrti je namreč zabeležen z naslednjimi besedami »apoplexia ab nimi usu bibiti acquae vitae«.

⁷⁰ Glej tabelo št. 5, grafikon št. 1 in št. 2.

⁷¹ Prisotnost babice je na kmetih preprečila marsikatero porodno težavo, vendar so za otroka ostajali najnevarnejši dnevi po porodu.

⁷² ZAD, Liber defunctorum V.

⁷³ ZAD, Status animarum IV. V tržaški bolnišnici je v razdobju 1870–1900 umrlo 15 moških in 6 žensk.

Prekomerna obremenitev na delovnem mestu »levatio oneris ad laborem« je ob slabi prehranjenosti povzročila smrt štiriindvajsetletnega delavca Ivana Kočvarja.⁷⁴

Novi družbeni pogoji so, kot lahko ugotovimo, terjali tudi nov tip žrtev in novo doživljanje smrti, ki se je čedalje bolj odmikalo od tradicionalnega obredja in približevalo novim meščanskim vedenjskim modelom.

Zaključek

Davčni uradnik je v dvajsetih letih 19. stoletja opisal Dolino kot skupnost malih kmetov, ki se med seboj v gmotnem in družbenem položaju bistveno ne razlikujejo. Skromna posest ovira vsakršno modernizacijo kmetijstva, saj zagotavlja le preživetje. Glavnina tamkajšnjega prebivalstva si je zato del dohodka poiskala zunaj vasi, s krušarstvom in prodajo poljedelskih pridelkov.

Župnijski viri, ki sledijo krajevni skupnosti in njenim članom skozi celo stoletje, nam ponujajo celovitejšo sliko Doline. Beležijo običajna obnašanja, a tudi spremembe v vedenju, in to v dobi prehoda iz tradicionalnega v moderni svet, ko je tudi dolinska skupnost doživela proces vaškega razslojevanja. Dolina in ostale bréžanske vaši sicer niso poznale hitre in divje urbanizacije, bližina, oziroma primerna oddaljenost od bližnjega mestnega pola je učinkovala ugodno. V mestu so ženske odigrale posredovalno vlogo vse dotlej, dokler se niso v mestnih tovarnah zaposlili njihovi možje. Vaško razslojevanje na eni strani, krepitev tržaške industrije na drugi, sta privedla do tega, da si je vaški proletariat poiskal možnost za preživljanje v mestni industriji.

Boj za preživetje lahko imamo za pravo gospodarsko silnico, ki je vseskozi pogojevala življenje posameznika, družine in vasi. Celo demografski pojavi in družinska tipologija se z njim prepletajo. Iz potrebe po obstanku so bile družinske in srenjske izbire racionalno naravnane. Redkokdaj so se kmetje vedli samosvoje in prosto, nasprotno: njihove izbire so bile dosledne, pa čeprav se današnjemu opazovalcu zdijo protislovne. Družina je namreč pri uveljavljanju preživetvene logike razpolagala z zelo učinkovitim sredstvom, to je s posestvijo. Brez posesti in gospodarstva se je posameznik v dolinski vaški srenji težko preživljal, in to vse dotlej, dokler ni delo v tovarni ponudilo kmečkim fantom gospodarske osamosvojitve.

Posamežne in družinske usode, s katerimi sem se srečala ob temeljnih življenjskih etapah in v času družinskega popisa, so pravo okno v mnogoobrazni kmečki svet. V različnih življenjskih usodah se zrcalijo družbena razmerja med revnimi in bogatimi, med brezimetniki in vaškimi veljaki, med neporočenimi dekletimi in neplodnimi vdovami. Pokaže se nam vaški svet s svojimi vertikalnimi in horizontalnimi vezmi, s svojo hierarhijo, ki kljub srenjskemu ustroju kolektiva temelji na posesti, a tudi na ugledu in časti njenih članov.

Vodilno vlogo je v dolinskem kolektivu odigrala duhovščina, ki si ni prevzela le duhovnega vodstva, temveč vsesplošno oblastveno vlogo. Duhovniki niso bili le posredniki s sveto sfero, temveč najpomembnejši predstavniki zunanjih upravnih, političnih in cerkvenih oblasti. Spremljali so življenje svojih vernikov, pripomogli so k njihovi izobrazbi in narodni zavednosti, a tudi k njihovi pokornosti. Nadzorstvo, ki so ga izvajali vse do konca 19. stoletja, je bilo ohlapno, čeprav stalno, in v soglasju s kolektivnim vedenjem. Družba, ki je živela v gmotni negotovosti, je bila strpna tudi do takega obnašanja, ki ga je istodobna meščanska družba, osnovana na blagostanju, preganjala. Moralni kodeks, sklop pravil in vrednot, ki so ga posamezniku posredovale družina, vzgojne ustanove in Cerkev, je bil namreč neločljivo povezan z družbenimi in gospodarskimi potrebami.

⁷⁴ ZAD, Liber defunctorum IV, V in VI.

Večjih vedenjskih odstopov ni bilo, saj se je redkokdo uprl volji staršev ali občinskih mož, sicer je bil ob posest oziroma ob srenjske pravice, brez teh pa je v vasi s težavo preživel. Dolinska skupnost je svoje družbene norme zaostрила šele ob izteku 19. stoletja, ko so začele delovati sredobežne sile; v času, ko se je povečalo število tistih, ki so kršili kolektivna pravila vedenja.

Zaposlitev v mestu je omogočila uveljavitev individualnih stremljenj. Zato ni čudno, da so kmečki veljaki, občinski možje in duhovniki, katerih oblast je koreninila v vaški srenji, videli v tovarniških delavcih pravo nevarnost, saj so v vas prinašali mestne navade, ki so razjedale trdnost kmečkega sveta, a tudi njihovo oblast in ugled. Srenjske oblasti so se zoperstavljale mestnim navadam tudi zato, ker so v njih videvale sredstvo raznarodovanja, ki je načenjalo slovensko identiteto tržaške okolice, v slovenstvu pa so prepoznavale zadnjo obrambo tradicionalnega sveta.

Riassunto

LA FAMIGLIA A DOLINA (SAN DORLIGO DELLA VALLE) DURANTE IL SEC. XIX

Marta Verginella

L'argomento del presente lavoro si inserisce nel campo affrontato dalla storia della famiglia. Al centro dell'indagine si trova Dolina, un villaggio sloveno situato a Sud-Est di Trieste. Il villaggio pur facendo parte del distretto capodistriano risente nella seconda metà dell'Ottocento della forza disgregante di Trieste, del polo urbano che si industrializza e che attrae e scompone la campagna circostante.

L'Archivio parrocchiale di Dolina dispone per tutto l'Ottocento di fonti omogenee: di libri dei nati, dei matrimoni e dei morti, di stati d'anime. Si tratta di fonti che integrate con la documentazione notarile e catastale permettono al ricercatore di intraprendere uno studio interdisciplinare della realtà familiare e comunitaria di Dolina. Attraverso un'analisi quantitativa e qualitativa delle fonti appena citate l'autrice ha difatti documentato le tappe fondamentali del ciclo individuale, la tipologia del nucleo domestico e le strategie familiari.

L'aumento demografico che si registra a Dolina nel corso dell'Ottocento è determinato dal saldo positivo tra nati e morti. Nell'anno 1791 il villaggio conta 589 abitanti, nell'anno 1900 ne ha invece 884. Va rilevato però che a Dolina durante tutto l'Ottocento si registra una mortalità infantile molto alta che si attenua soltanto ai primi del Novecento.

La popolazione di Dolina è in grande maggioranza composta da piccoli proprietari che integrano i proventi dell'economia contadina con le entrate provenienti da altre attività complementari, soprattutto dalla panificazione. La preparazione e la vendita del pane sulla piazza cittadina è gestita dalle donne del posto e supplisce secondo il funzionario catastale, a numerose necessità delle famiglie contadine, anzi è a suo parere l'attività economica più rilevante. Negli ultimi due decenni dell'Ottocento per la crescente industrializzazione di Trieste, questo modello di economia contadina entra in crisi. Dagli anni '80 in poi il villaggio di Dolina cessa di essere un polo d'attrazione per la popolazione povera dell'interno; ora è la comunità stessa ad espellere i membri eccedenti, i contadini rimasti senza proprietà. Dolina difatti come il resto della campagna circostante a Trieste diventa la sacca di manodopera per le fabbriche cittadine.

Come ben evidenziano gli status animarum redatti nel corso dell'Ottocento queste trasformazioni sociali ed economiche nonché l'incremento demografico si riflettono nell'universo familiare. L'aumento della popolazione modifica la tipologia familiare prevalente. Nel corso della seconda metà dell'Ottocento aumenta il numero degli aggregati domestici estesi e multipli. La forma abitativa di tipo nucleare rimane tipica soprattutto per quelle famiglie che sono sprovviste di una propria abitazione o si trovano ad essere vittime di una elevata mortalità. A determinare la nuclearità o l'estensione dell'unità domestica sono inoltre a Dolina il rapporto tra forza-lavoro e consumatori o la disponibilità della proprietà fondiaria.

Le tappe cruciali del ciclo individuale, la nascita, il matrimonio e la morte procurano e confermano l'inserimento della famiglia nell'universo comunitario e dimostrano l'importanza dello status sociale in una comunità che ha una gerarchia sociale

ben definita. È in termini di prestigio che si stipulano le alleanze al tempo della nascita e del matrimonio. Il padrinnaggio ha una funzione molto importante per la comunità di piccoli proprietari, poiché una scelta oculata del padrino può aumentare le possibilità di sopravvivenza delle singole famiglie. Il matrimonio viene stipulato per probità, a secondo dei vantaggi che porta a tutte e due le parti. I limiti di età, la patrilocalità, l'endogamia spaziale sono a Dolina tutte norme adeguabili alle necessità economiche, regole effimere nella ricerca alla sopravvivenza familiare. Nelle scelte matrimoniali della popolazione di Dolina è evidente l'endogamia di tipo geografico e sociale; ci si sposa tra piccoli proprietari e il più delle volte nei confini del villaggio. La volontà dei genitori sembra determinante per tutto il secolo, visto che la scelta matrimoniale è strettamente legata alle capacità economiche delle due famiglie. L'età matrimoniale dipende soprattutto dai fattori demografici: quando i decessi diradano le fasce adulte si registra una precoce entrata in matrimonio, quando invece la comunità subisce un incremento demografico rilevante la nuzialità diventa tardiva.

Durante l'Ottocento a Dolina sono le malattie tipiche dell'ancien régime — le malattie infettive; le febbri, la debolezza congenita — a scandire i tempi della morte. Con la presenza sempre più numerosa degli operai mutano però a fine Ottocento anche le cause di morte. Nel libro dei morti si evidenzia l'aumento dei decessi dovuti a una malattia di provenienza urbana: la tisi. A fine Ottocento la presenza degli operai in una comunità fino ad allora contadina sconvolge i tradizionali rapporti, i modi di vita collettivi e familiari. Il clero e i notabili del villaggio si preoccupano per il pericoloso influsso della città e per la sua azione etnicamente assimilatrice.

Inštitut za novejšo zgodovino, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 1

Od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki je doslej izšla v 25 letnikih (1964 ni izšla). Leta 1986 se je preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Partizanska knjiga, YU-61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 13, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1	PZDG 1978/79
PZDG 1960/2	PZDG 1980
PZDG 1961/1-2	PZDG 1981
PZDG 1963/1-2	PZDG 1982
PZDG 1965/1-2	PZDG 1983
PZDG 1966/1-2	PZDG 1984
PZDG 1967/1-2	PZDG 1985
PZDG 1968/69, 1-2	PNZ 1986
PZDG 1970/1-2	PNZ 1987
PZDG 1971/72	PNZ 1988
PZDG 1974	PNZ 1989/1 — Trideset let Inštituta za zgodovino delavskega gibanja. — Biobibliografije.
PZDG 1975/76	
PZDG 1977	PNZ 1989/2